

परिच्छेद एक : परिचय

१. १. अध्ययनको पृष्ठभूमि

शिक्षा ज्ञान, चेतना र विकासको संवाहक हो । शिक्षाविना समाजको कुनै पनि कार्य सुचारु रूपमा सञ्चालन हुन सक्दैन । व्यक्ति, समाज तथा राष्ट्रको विकासको प्रमुख माध्यम नै शिक्षा हो । शिक्षालाई मानव विकासको सबैभन्दा महत्वपूर्ण कडीका रूपमा लिइन्छ । मानवीय क्षमता अभिवृद्धि गर्ने उर्जाका रूपमा शिक्षाले स्थान ओगटेको हुन्छ जसले आर्थिक, सामाजिक सुदृढीकरणका लागि आधारभूत ज्ञान, सीप तथा अनुभव हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । शिक्षा प्राप्त गर्नु प्रत्येक नागरिकको नैसर्गिक अधिकार हो । शिक्षाले व्यक्तिको व्यक्तित्व विकास गर्नुका साथै राष्ट्रका निम्ति उत्पादनशील, अनुशासित, देशभक्त र चरित्रवान नागरिक उत्पादनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्छ । तर हाम्रो देशमा शैक्षिक विकासको इतिहासलाई नियाल्दा विगतका दशकहरूमा नेपालले शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेख्य प्रगति हासिल गरे तापनि वस्तुतः समग्र राष्ट्रको साक्षरता निकै कम रहेको स्थिति छ । जबसम्म बालबालिकाहरूलाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याई समानरूपमा लाभान्वित तुल्याउन सकिँदैन तबसम्म सचेत, समुन्नत र परिवर्तनगामी सु-संस्कृत समाजको परिकल्पना गर्न सकिँदैन (शिक्षा विभाग, ०६८/०६९) ।

प्राथमिक शिक्षा सिकाइको आधारशीला हो । यस तहमा सही तरिकाले ज्ञान प्राप्त गरी सीप हासिल गर्न सके र उनीहरूमा सिकने तथा सिकेका कुरालाई व्यवहारमा उर्ताने बानीको विकास गर्न सकियो भने माथिल्ला तहहरूको सिकाइ पनि मजबुत हुनसक्छ । आधार नै कमजोर भयो र यसलाई समयमा नै सुधार गर्न सकिएन भने माथिल्लो तहको सिकाइ उपलब्धिमूलक हुन कठिन हुन्छ । तसर्थ यस तहको शिक्षालाई यथासम्भव गुणात्मक र व्यापक बनाउनु पर्दछ । प्राथमिक शिक्षा जति गुणात्मक हुन्छ औपचारिक शिक्षाको जग पनि त्यति नै मजबुत हुन्छ । त्यसै गरी प्रथमिक शिक्षा जति गुणात्मक हुन्छ आम नागरिकको जीवन त्यति नै सरल र सुलभ हुन्छ । यसरी आमजनताको जीवनस्तर बढाइ देशलाई प्रगतिको बाटोमा लैजान प्राथमिक शिक्षा अपरिहार्य मानिएको छ । यसकारण प्राथमिक तहको शिक्षालाई विश्वका धेरै राष्ट्रहरूले महत्वपूर्ण स्थान दिएको र सोअनुरूप नै लगानी गर्दै आएको पाइन्छ (उही, ०६८/०६९) ।

दशौं योजना (२०५९-२०६४) अनुसार शिक्षा क्षेत्रमा विद्यालय उमेरका बालबालिका हरूको विद्यालयतर्फ आकर्षण गर्नका लागि विभिन्न कार्यक्रममा जोड दिएको थियो । जसमध्ये प्रथमिक तहको

खुद भर्ना दर ९०% पुऱ्याउने, महिला शिक्षकको सङ्ख्या ३०% पुऱ्याउने, महिला तथा पिछडिएको बालबालिकालाई नगद छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्ने, ४ लाख ५० हजार बालबालिकालाई पौष्टिक आहार उपलब्ध गराउने, सबैका लागि शिक्षा भन्ने घोषित नारालाई सार्थक बनाउन प्राथमिक तहलाई अनिवार्य गर्ने कार्यक्रमलाई कार्यान्वयनमा लैजाने र सोअनुसार संस्थागत, व्यवस्थापकीय एवम् भौतिक साधनमा समेत सुधार गर्ने जस्ता विषयले विद्यालयको शैक्षिक स्तर सुधार गर्न सहयोग पुग्ने सोच राखेको थियो । यस योजनामा अभिभावकमा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, सामुदायिक विद्यालयमा स्थानीय स्रोतबाट पूर्व प्राथमिक कक्षाको व्यवस्था गर्ने, तालिम प्राप्त शिक्षकलाई पुनर्ताजगी तालिमको व्यवस्था गर्ने, तालिम अप्राप्त शिक्षकलाई तालिम अनिवार्य गर्ने, मातृभाषामा शिक्षा प्रदान गर्ने जस्ता कार्यक्रमलाई यस योजनाले जोड दिएको थियो । शिक्षाका सबै तह र कार्यक्रममा क्षेत्र, लिङ्ग, जात, पिछडिएको समूह तथा आर्थिक र समाजिक स्थितिका आधारमा शिक्षाको पहुँच सबैमा पुऱ्याउने कार्यक्रम यस योजनाले समेटेको थियो ।

सबैका लागि शिक्षा (१९९०) जोमतिन शिखर सम्मेलनको घोषणापत्रप्रतिको नेपालको प्रतिबद्धताले भर्ना, पहुँचसम्बन्धी सहूलियतको दायरा अझ व्यापक र विशिष्ट बनायो । आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षामा विद्यालय उमेर समूहका सबै बालबालिका हरूको पहुँच सुनिश्चितताका लागि उक्त सम्मेलनमा नेपालले प्रतिबद्धता जाहेर गर्‍यो । सन् २००० को डकार शिखर सम्मेलनले सबैका लागि शिक्षासम्बन्धी जोमतिन सम्मेलनका प्राप्ति, उपलब्धि, देखिएका समस्याहरूको व्यापक समीक्षा गरी सन् २०१५ सम्मको सबैका लागि शिक्षा सम्बन्धी ६ वटा मुख्य लक्ष्यहरू निर्धारण गर्‍यो । नेपालले पनि आफ्नो प्रतिबद्धताअनुरूप मुलकभित्रका खास शैक्षिक मुद्दा र चुनौतीहरूको समेत विश्लेषण गरी सबैका लागि शिक्षा सम्बन्धी सन् २०१५ सम्मको राष्ट्रिय कार्ययोजना निर्माण गरी तदनुरूप सन् २००४-२००९ को आवधिक शैक्षिक कार्यक्रम र रणनीति कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमका ६ वटा उद्देश्यहरूमध्ये छैटौँ बुँदामा खासगरी नभइनुहुने जीवनोपयोगी सीपहरूमा सबैले राम्रा उपलब्धिहरू हासिल गर्न सकून् भन्ने अभिप्राय राखेर मान्यताप्राप्त र मापन गर्न सकिने सिकाइमा उत्कृष्ट उपलब्धि सुनिश्चित गर्न स्तरीय शिक्षाका सबै पक्षहरूको सुधार गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ (अधिकारी, २०६४) ।

सबै मुलुकहरूमा विभिन्न वर्ग र जातिका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । प्रायः गरी जाति, धर्म, भाषा, लिङ्ग र उचनीच तथा छुवाछुत जस्ता भावनाहरू अविकसित मुलुकमा व्याप्त छन् र यस्ता भावनाहरूले शिक्षा विकासमा प्रत्यक्ष असर पारेका छन् (शर्मा, २०६५) ।

प्राथमिक शिक्षा दिने विद्यालयहरूको अवस्था विश्लेषण नगरेसम्म कुनै ढङ्गबाट शिक्षा दिने, विद्यालयको वर्तमान अवस्था के छ, कुन अवस्थामा पुऱ्याउनु पर्ने हो भन्ने कुराको निक्कै गर्नु गाह्रो पर्दछ । विद्यालयले आफूले गरेका प्रगति मापन गर्ने एक महत्वपूर्ण आधार विद्यार्थीले हासिल गरेको सिकाइ उपलब्धिलाई मान्न सकिन्छ । अर्थात् विद्यार्थीको सिकाइउपलब्धिबाट कुनै पनि विद्यालयको शैक्षिक स्तर कस्तो छ भन्ने कुरा थाहा पाउन सकिन्छ (उपाध्याय, २०६१) ।

अझ पनि विद्यालय शिक्षामा विविध अवरोध र सीमाहरू विद्यमान रहेका छन् । राष्ट्रको आधाजसो जनसङ्ख्या निरक्षर छन् । प्राथमिक शिक्षा उमेरका १३% बालबालिका हरू अझ पनि विद्यालय शिक्षाको पहुँचबाहिर छन् । यसमा बालिकाहरूको सङ्ख्या अधिक छ । जति जति माथिल्ला कक्षा र तहहरूमा गयो, त्यति नै विद्यार्थी भर्ना र पहुँच घट्दो अवस्थामा छ । त्यस माथि पनि कक्षा दोहोऱ्याउने दर चर्को अवस्थामा छ । देशको समग्र शैक्षिक सुधारका लागि मुलुकको भौगोलिक अवस्था, सामाजिक-सांस्कृतिक परम्परा, नागरिकहरूको शैक्षिक आर्थिक अवस्था जस्ता पक्षहरू पनि उत्तिकै अवरोधकका रूपमा रहेका छन् । यसरी राष्ट्रसामु धेरै चुनौतीहरू रहेका छन् । निरक्षरता, भर्ना नहुने समस्या, बीचैमा विद्यालय छाड्ने समस्याका कारण एउटा मात्र छैनन् । क्षेत्रगत विविधता, लैङ्गिक विभेद, सुविधाविहिन अवस्था र पिछडिएको अवस्था जस्ता पक्षहरूले यहाँ उत्तिकै असर पुऱ्याएको छ (शिक्षा विभाग, २०६४) ।

गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नका लागि शिक्षामा लगानी भएका आर्थिक, भौतिक र मानवीय स्रोत साधनको सशक्त परिचालन भई दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरी राष्ट्र र समाजले त्यसबाट अधिक लाभ प्राप्त गर्नुपर्दछ । विद्यालयबाट प्रदान गरिने शिक्षा जहाँ राष्ट्रको करोडौंको लगानी भएको छ । त्यसका अतिरिक्त अभिभावकहरूले पनि आफ्नो क्षमताले भ्याएसम्म लगानी गरेका छन् । त्यसको लेखाजोखा हुनु अति आवश्यक छ । प्राथमिक शिक्षामा सुधार गर्न नेपालले शिक्षामा छुट्याएको रकममध्ये ५५% रकम प्राथमिक शिक्षामा लगानी गरेको छ । सरकार अवश्य पनि साक्षरताको उच्च दर हासिल गर्न र गुणात्मक प्राथमिक शिक्षा उपलब्ध गराउनका लागि प्राथमिक शिक्षा विकासमा अझ बढी लगानी गर्न प्रतिबद्ध छ । तथापि गुणात्मक पक्ष भने सन्तोषजनक पाउन सकिएको छैन । शिक्षा गुणात्मक विकासको परिवेशसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित हुनुपर्छ । यही कुरालाई नै

गुणात्मक शिक्षाको आधारको रूपमा हेरिएको छ । डकार सम्मेलन २००० को कार्यढाँचाले समेत विद्यार्थी, विद्यालयको वातावरण, विषयवस्तु, प्रक्रिया, उपलब्धिलाई गुणात्मक शिक्षाको मापदण्ड मानेको छ (पोखेल, २०६५) ।

हाल ७१% भन्दा बढी प्राथमिक तहका शिक्षकहरू स्वीकृत दरबन्दीमा कार्यरत तथा तालिमप्राप्त छन् (फल्यास, २००८) । स्वीकृत दरबन्दीमा रहेका ९५% भन्दा बढी शिक्षकहरूले कुन न कुनै प्रकारको प्रमाणीकरण तालिम लिइसकेका छन् । गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि मागमा आधारित मोडुलर तालिमको पनि व्यवस्था गरिएको छ ।

गुणस्तरीय शिक्षा आजको आवश्यकता हो । शिक्षामा गुणस्तर कायम गर्न अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा केन्द्रीय तहमा शिक्षा मन्त्रालय र शिक्षा विभागले जिल्ला र स्थानीय तहमा जि.शि.का., स्रोतकेन्द्र र विद्यालयहरूले अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यति हुँदाहुँदै पनि न्यून स्तरको सिकाइउपलब्धि र विद्यालय छोड्ने तथा कक्षा देहोच्याउने दर उच्च भएको कारणले साक्षरता र प्रभावकारितासम्बन्धी ठूलो चुनौतीको सामना गर्नु परेको छ (शिक्षा मन्त्रालय, २०६८) ।

वाग्ले, (२०६५) का अनुसार शिक्षा मनोवैज्ञानिक र सामाजिक पक्षमा आधारित हुनुपर्दछ । शिक्षा बालकको प्रकृति, रुचि, क्षमता, आवश्यकता र स्वभावका आधारमा दिनुपर्दछ । जसलाई मनोवैज्ञानिक आधार भनिन्छ । यतिले मात्र नभइ शिक्षा सामाजिक स्थिति, सामाजिक आवश्यकता, सामाजिक सभ्यता र संस्कृति परम्परा, रीतिरिवाज, वातावरण र सामाजिक संघ संस्थाका मूल्य र मान्यतामा आधारित हुनुपर्छ । जसलाई सामाजिक आधार भनिन्छ । उनले गरेर सिकने, अनुभवद्वारा सिकने, भुल र प्रयत्न र परियोजना विद्यार्थी सिकाइका लागि उपयुक्त विधि मानेका छन् भने फ्रोवेलका अनुसार प्रकृतिका वरदानका रूपमा रहेका बालबालिकाहरूलाई हस्तक्षेप नगरी स्वतन्त्र रूपबाट सिकने मौका दिनु पर्दछ । शिक्षा पूर्णरूपमा विद्यार्थी केन्द्रित हुनुपर्छ । शिक्षण विद्यार्थी क्रियाकलापमा आधारित हुनुपर्छ ।

अहिलेसम्मको सिद्धान्तअनुसार जस्तोसुकै सिकाइउपलब्धिलाई पनि मापन गर्न सकिन्छ भन्ने छ तर त्यसमा परम्परागत लिखित परीक्षा मात्र पर्याप्त हुँदैन । जस्तोसुकै सिकाइ उपलब्धिलाई

अवलोकन गरेर उच्च वा न्यून भनी छुट्याउन सकिन्छ । अर्थात दुई वा सोभन्दा बढी व्यक्तिहरूबीच अन्तरअवलोकन गर्न सकिन्छ । दुई वा दुईभन्दा बढी व्यक्तिहरूबीच अन्तर नै नहुने सिकाइउपलब्धिको महत्व तथा अर्थ रहँदैन (खनाल, २०६५) ।

प्राथमिक तहअन्तर्गत कक्षा ३ र कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको विभिन्न विषयमा प्राप्त समग्र उपलब्धिको यथार्थ स्थितिलाई अनुसूची १ अनुसारको तालिकाबाट अभ्र स्पष्ट गर्न सकिन्छ ।

अनुसूची १ र २ मा उल्लेखित तालिकालाई विश्लेषण गर्दा प्राथमिक तहका विद्यार्थीले प्राप्त गरेका सिकाइ उपलब्धि राष्ट्रिय तहमा, जिल्ला तहमा, क्षेत्रीय तहमा कस्तो रहेछ भन्ने कुरालाई प्रष्ट देखाएको छ, जुन आजको विद्यालय शिक्षाको जल्दोबल्दो मुद्दाको रूपमा रहेको छ । शैक्षिक उपलब्धि मूल्याङ्कनबाट पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्य कुन हदसम्म प्राप्त भएको छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउन सकिन्छ । भौतिक सुविधाहरू, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षण सिकाइ, शैक्षिक सामग्री, तालिम प्राप्त शिक्षकको व्यवस्था, विद्यालय व्यवस्थापन, अभिभावकहरूको सहभागिता आदि कुराहरूले शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पारेको हुन सक्छ । सुविधायुक्त भौतिक सामग्रीको पर्याप्तता, सिकाइका नयाँनयाँ प्रविधिहरूको प्रयोग, तालिमप्राप्त शिक्षकको व्यवस्थाका साथै प्रभावकारी अनुगमन हुँदाहुँदै पनि विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आउन नसकेको अवस्था छ ।

१. २. समस्याको कथन

प्राथमिक शिक्षालाई विश्वका सबै विकसोन्मुख मुलुकहरूले बालबालिकाको मौलिक अधिकारको रूपमा मान्दै आएको वर्तमान अवस्थामा नेपालले पनि प्राथमिक विद्यालय जाने उमेर पुगेका सबै बालबालिकाका लागि शिक्षा प्रदान गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । सबैका लागि शिक्षाअन्तर्गत सन् २०१५ सम्ममा सबैले शिक्षा पाउनुपर्छ भन्ने मान्यता अनुरूप नेपाली बालबालिकामा साक्षरता प्रतिशत वृद्धि गर्न, संयुक्त राष्ट्रसंघको घोषणापत्रलाई कार्यान्वयन गर्न र नेपाली बालबालिकालाई राम्रो शिक्षा दिन अनेकौं प्रयासहरू भएका छन् । नेपाल सरकारले शिक्षा विकासका लागि करोडौंको लागानी गरेको छ तापनि लगानी अनुरूपको प्रतिफल कम मात्रमा प्राप्त भएको विभिन्न सञ्चार माध्यम र अध्ययन प्रतिवेदनबाट जानकारी भइरहेको छ । यसरी शिक्षामा गुणस्तर कायम गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय जगत्बाट अनेकौं प्रयासहरू भइरहेका छन् । तापनि सन्तोषजनक उपलब्धि हासिल हुन नसकेको अवस्था छ । विगतका केही दशकदेखि देशमा प्राथमिक शिक्षामा भएको परिवर्तन र पहुँचको विस्तारलाई अकल्पनीय रूपमा भए तापनि प्राथमिक

शिक्षाका क्षेत्रमा कक्षाकोठाको पढाइमा सुधार र शिक्षाको समग्र गुणस्तर गम्भीर चासोको विषय बनेको छ ।

यसै सम्बन्धमा प्राथमिक तहमा विद्यार्थीको सिकाइउपलब्धि स्तर कस्तो रहेको छ भनी केही अध्ययन अनुसन्धान नभएका होइनन् तर ती अध्ययनहरूले तत्कालीन अवस्थामा प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेका सिकाइउपलब्धिलाई मात्र समेटेको पाइन्छ । परीक्षामा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको अङ्कका आधारमा कक्षा उत्तीर्ण गर्ने वा कक्षा दोहोर्‍याउनु पर्ने प्रावधान बाहेक सिकाइ उपलब्धिसम्बन्धी अरु काम भएको खासै पाइँदैन । प्राथमिक तहका निम्ति यस्तो प्रकृतिको अति प्रभावकारी विषयवस्तुलाई अध्ययनको आधार मानी गहन रूपमा अध्ययन गरेको तथ्य खासै फेला परेको छैन । वर्तमान अवस्थामा विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि स्तर खस्कँदै गएकोमा धेरै गुनासाहरू आइरहेको अवस्था छ । विद्यार्थीको शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्नु पनि हाम्रासामु उत्तिकै चुनौतीपूर्ण काम भएको छ । त्यसैले प्राथमिक तहमा लगानी गरे अनुरूप उपलब्धि कम हुनु, प्रतिभावान विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धि कम हुनु, प्राथमिक तहमा विद्यार्थीको शैक्षिक स्तर वृद्धि हुन नसक्नु विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको खोजी गर्ने कार्यमा चासो नदिनु जस्ता समस्यालाई सम्बोधन गर्ने गरी प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्व शीर्षकको सेरोफेरोमा रही यो अनुसन्धान कार्यलाई अगाडि बढाइएको छ ।

१. ३. अध्ययनको औचित्य

शिक्षा क्षेत्रमा सङ्ख्यात्मक रूपमा तीव्र विकास भए तापनि गुणात्मक विकास भने न्यून देखिन्छ । सङ्ख्यात्मक विकास र गुणात्मक विकासलाई समान रूपबाट अगाडि बढाउँदै लैजानु उपयुक्त हुन्छ । तसर्थ, गुणात्मक विकासका बाधक तत्वहरूको पहिचान गरी त्यसको निराकरण गर्नु आवश्यक हुन्छ । वर्तमान परिस्थितिमा परीक्षा दिएका परीक्षार्थीहरूमध्ये कम विद्यार्थी उत्तीर्ण हुनु र उत्तीर्ण भएकामध्ये पनि अत्यन्तै कम विद्यार्थीले मात्र राम्रो उपलब्धि हासिल गर्ने हुनाले के कारणले त्यस्तो हुन गएको हो भनी खोजी गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

विद्यालयबाट प्रदान गरिने शिक्षाका निश्चित उद्देश्यहरू हुन्छन् । ती उद्देश्यहरू हासिल भए नभएको मापन गर्ने माध्यम मूल्याङ्कन हो । निर्धारित उद्देश्य कतिसम्म हासिल हुन सक्थ्यो भनी पहिचान गर्न सिकाइ उपलब्धिका आधारमा प्रश्नपत्र निर्माण गरी परीक्षा लिइने र परीक्षामा प्राप्त गरेको अङ्कका आधारमा विद्यार्थीको स्तर थाहा पाउन सकिने भएकाले परीक्षालाई मूल्याङ्कनको

सशक्त माध्यमका रूपमा लिइन्छ र सो परीक्षाबाट प्राप्त अङ्कहरू विश्लेषण गरी विद्यार्थीहरूको, कक्षाको र विद्यालयको शैक्षिकस्तर मापन गर्न सकिन्छ । विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि सम्बन्धमा समयमै आवश्यक सूचना प्राप्त गरी त्यसका आधारमा विद्यार्थीलाई समयमै पृष्ठपोषण प्रदान गरी शिक्षण गर्नले शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी हुन्छ ।

यस अध्ययनमा प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको अध्ययन गरी निकालेका निष्कर्षले वास्तविक अवस्थाको जानकारी हुनुका साथै शैक्षिक सुधारका उपायहरू अपनाउन मद्दत गर्दछ । शिक्षकलाई विषयवस्तुलाई मात्र आधार बनाएर शिक्षण गर्ने प्रवृत्तिमा सुधार गर्दछ । पाठ्यक्रम तथा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोगको औचित्य सावित गर्न सहयोग पुग्दछ । सिकाइ उपलब्धिमा आधारित विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप तय गरी पठनपाठन गर्न सहयोग प्रदान गर्दछ । शैक्षिक क्षेत्रमा संलग्न शिक्षक, विद्यार्थी, विद्यालय निरीक्षक, स्रोतव्यक्ति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शि.अ.संघ., अभिभावकहरूलाई आफ्नो क्षेत्रमा रहेको न्यून सिकाइ उपलब्धिलाई बढाउने उपायहरू खोज्न यस अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउँछ । यस अध्ययनले शैक्षिक योजनाकारलाई आवश्यक नीति नियमहरू निर्माण गर्ने कार्यमा महत्वपूर्ण आधार प्रदान गर्नुका साथै भविष्यमा यस विषयमा थप जानकारी लिन चाहने व्यक्तिलाई आवश्यक सहयोग प्रदान गर्छ । यस अध्ययनले विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धिको अवस्था हेर्न तथा त्यसलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरू पहिचान गरी सुधारका उपायहरू अपनाउने सरोकारवालाहरूलाई महत्वपूर्ण आधार प्रदान गर्दछ ।

१. ४. अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन् ।

- क) प्राथमिक तहमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धिको लेखाजोखा गर्नु,
- ख) सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको विश्लेषण गर्नु,
- ग) सिकाइ उपलब्धिमा देखिएका समस्याहरूको खोजी गर्नु ।

१. ५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

यस अनुसन्धानात्मक कार्यका लागि छानिएका उद्देश्यहरूलाई स्पष्ट पार्न निम्नानुसारका अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू राखिएका छन् ।

- क) प्राथमिक तहमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धिको स्थिति कस्तो छ ?
- ख) विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा कुन कुन तत्वले प्रभाव पारेको छ ?

- ग) सिकाइ उपलब्धिसँग सम्बन्धित समस्याहरू केके रहेका छन् ?
- घ) सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्न नसक्नुका कारणहरू के-के हुन् ?
- च) विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न के-कस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिएला ?

१. ६. अध्ययनको परिसीमा

भौगोलिक एवम् आर्थिक अवस्था, मानवीय संसाधन तथा समयको उपलब्धता समेतलाई मध्यनजर गरी यस अध्ययनलाई सिन्धुली जिल्लाको फोसेटार स्रोतकेन्द्रअन्तर्गत सञ्चालित ३१ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये ९ वटा विद्यालयहरूको प्राथमिक तहमा सीमित गरिएको छ । यसमा सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूको निश्चित सङ्ख्या किटान गरी अध्ययन कार्य अगाडि बढाइएको छ । यो विशेषगरी प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू विषयमा केन्द्रित रहेको छ ।

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

यस अध्यायमा शोधकार्यसँग सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन एवम् सैद्धान्तिक खाकाअन्तर्गत अलग अलग शीर्षकमा अध्ययन गरिएको छ ।

२. १. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

उपाध्याय (२०६१) ले गरेको अध्ययनअनुसार सबैभन्दा बढी सिकाइ उपलब्धि वातावरण विषयमा औसत ५१% र सबैभन्दा कम सिकाइ उपलब्धि गणित विषयमा औसत ३३% रहेको देखाएको थियो भने परीक्षामा सम्मिलित भएका विद्यार्थीमध्ये ७९% विद्यार्थी उत्तीर्ण भएको र २१% विद्यार्थी अनुत्तीर्ण भएको देखाएको थियो । यस अध्ययनले तनहुँ जिल्लाको औसत उपलब्धि अपेक्षा गरेबमोजिम नपाइएकाले नियमित मूल्याङ्कन, परीक्षाको नतिजा विश्लेषण, तालिम, पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको प्रयोगमा व्यापकता ल्याउने र शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था, विद्यालय नियमिततामा प्रोत्साहित गर्ने जनचेतनाका कार्यक्रम सञ्चालन, शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने सुझाव दिइएको थियो ।

त्यसैगरी पोख्रेल (२०६५) ले गरेको अध्ययनअनुसार उच्च पारिवारिक आर्थिक स्तर भएका विद्यार्थीभन्दा न्यून पारिवारिक आर्थिक स्तर भएका विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धिको अवस्था नराम्रो रहेको देखाएको थियो । यस अध्ययनले सबभन्दा बढी भिन्नता अङ्ग्रेजी विषयमा ४२ र सबभन्दा कम नेपाली विषयमा ३२ को अन्तर देखाएको थियो । यस अध्ययनले सुझावको रूपमा न्यून आर्थिक स्तर भएका विद्यार्थीहरूलाई निःशुल्क कापी, कलम तथा पोसाकको व्यवस्था गराउनुका साथै थप आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउने, विज्ञान र अङ्ग्रेजी जस्ता विषयमा शैक्षिक उपलब्धि बढाउने, विषयगत शिक्षकले थप सहयोग गर्नुपर्ने, घरमा पढ्ने वातावरण मिलाउन अभिभावकलाई प्रेरित गर्नु पर्ने, शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था हुनुपर्ने, छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउनुपर्ने, शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरी अध्यापन गर्नुपर्ने, निरन्तर मूल्याङ्कनमा जोड दिनुपर्ने, विद्यार्थी प्रगति विवरणको जानकारी अभिभावकलाई गराउनुपर्ने, जस्ता सुझावहरू दिएको थियो ।

शिक्षा विभाग (२०६४/०६५) का अनुसार विद्यार्थीको उपलब्धि सम्बन्धी आ.प्रा.शि. प. (१९९८), सेरिड (१९९८) शै.ज.वि.के. (२००१) बाट गरिएका अध्ययनहरूमा धेरैजसो अध्ययनहरू ३ र ५

कक्षामा गरिएका र ४ कक्षामा एउटा मात्र अध्ययन गरिएको देखाउनुका साथै सो अध्ययनले समग्रमा विद्यार्थीहरूको उपलब्धिमा राम्रो सुधार नआएको अवस्था देखाएको छ। सिफारिसको रूपमा नियमित कक्षाकोठा शिक्षणमा शिक्षकको प्रशिक्षण सीप विस्तार गर्न सक्ने रणनीति विकास गर्ने, पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका र सन्दर्भ सामाग्रीको उपलब्धि सुनिश्चित गर्ने र सोको प्रभावकारी उपयोगमा प्रोत्सानहन दिने, विद्यालय सरोकारमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति र समुदायको सहभागिता, विद्यालय समय, स्थानीय जनताको पेसा, उनीहरूको शैक्षिक स्तर, स्थानीय आवश्यकता, संस्कृति, भाषा आदिको विस्तृत समीक्षा गरी आवश्यकताको विविधता सम्बोधन गर्नुपर्ने, सबै विषयमा देखिएको न्यूनतम अङ्कको वर्तमान स्तरलाई विचार गर्दा कम्तीमा ४०% उपलब्धिलाई उत्तीर्णाङ्क मान्नुपर्ने जस्ता कुरा उल्लेख गरेको छ।

भुसाल (२०६३) ले सन् १९९९ मा EDSC र AED को आर्थिक सहयोगमा कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको राष्ट्रिय उपलब्धिस्तर पत्ता लगाउने उद्देश्यले एक अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार पार्नु भएको थियो सो प्रतिवेदनले कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको उपलब्धिस्तर गणितमा २७.२५% र सामाजिकमा ४१.७९% देखाएको थियो। अध्ययनबाट कक्षाकोठाको सिकाइ वातावरण उपयुक्त नभएको, शैक्षिक सामग्री तथा भौतिक अवस्थाको अभाव रहेको, धेरैजसो शिक्षकहरूले तालिम नपाएको तालिम पाएका मध्ये पनि धेरैजसो ३३० घण्टे तालिम मात्र प्राप्त गरेको, सुपरिवेक्षक र स्रोत व्यक्तिबाट शिक्षकहरूको कक्षा निरीक्षण पर्याप्त मात्रामा नगरेको यस अध्ययनले देखाएको छ।

जि.शि.का. सिन्धुली (०६९/०७०) ले जिल्लास्तरको शैक्षिक भ्रलकअनुसार सिन्धुली जिल्लाका १६ वटा स्रोतकेन्द्रअन्तर्गत ३७२ वटा प्रा.वि. (सामुदायिक), ८८ वटा नि.मा.वि. (सामुदायिक), १२२ वटा मा.वि. (सामुदायिक) र उच्च मा.वि. हरूको शैक्षिक सूचकहरूको वर्तमान स्थितिबारे अवगत गराएको थियो। यसमा प्रा.वि., नि.मा.वि., मा.वि. र उ.मा.वि. तहमध्ये कुनै पनि तहमा शिक्षा ऐनले व्यवस्था गरेबमोजिम शिक्षक विद्यार्थी अनुपात नरहेको देखाइएको छ जसले गर्दा अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुन नसकेको देखिन्छ। न्यून शिक्षकहरूले अधिक विद्यार्थीलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप गराउनु पर्दा सिकाइ उपलब्धि प्रभावित भएको उक्त प्रतिवेदनमा देखाइएको छ। खुद भर्नादर प्रा.वि. तहमा छात्रको भन्दा छात्राहरूको बढी रहेको देखाइएको छ। यसले छोरीहरूलाई विद्यालय पठाउनमा पछिल्ला केही वर्षमा अभिभावकहरू उत्साहित भएको देखिन्छ। यस प्रतिवेदनमा शैक्षिक वर्ष २०६५ को कक्षा ३ र ५ को नेपाली, अङ्ग्रेजी र गणित

विषयको उपलब्धि परीक्षाको विवरण उल्लेख रहेको पाइयो । यस प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसार कक्षा ३ र ५ को नेपाली, अङ्ग्रेजी र गणित विषयको जम्मा औसत उपलब्धि समान रहेको देखाएको पाइयो । विषयगत रूपमा विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा औषत सिकाइ उपलब्धि नेपालीमा उच्च रहेको र अङ्ग्रेजी तथा गणितको सिकाइ उपलब्धि कमजोर रहेको देखाइएको पाइयो ।

शिक्षा विभाग (२०६४/०६५) का अनुसार विद्यार्थीहरूको शिक्षण सिकाइमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने विद्यार्थी, उनीहरूको परिवार, विद्यालय र अन्य बाह्य तत्वहरूको बारेमा चार्चा गरिएको थियो । विद्यार्थीको उपलब्धि कुनै एक तत्वको मात्र परिणाम हैन बरु धेरै तत्वहरूको समष्टिगत प्रभाव हो । केही हदसम्म विद्यार्थीहरूको उपलब्धि उनीहरूको आन्तरिक क्षमतामा आधारित थिए र केही विद्यालयको वाह्य तत्व र उनीहरूको घर र व्यक्तिगत तत्वमा आधारित थिए । घरमा बच्चाको सिकाइ विषयमा र परिवारको शैक्षिक स्थिति, पेशा, शिक्षाप्रति अभिभावकको आकांक्षा र सिकाइ सहज पार्न उनीहरूको सहयोग बारेमा जानकारी लिने उद्देश्यले बाबुआमा सम्बन्धी सूचना सङ्कलन गरिएको थियो । जसमा कूल आमामध्ये शिक्षितहरूको संख्या अशिक्षितको तुलनामा न्यून रहेको प्रतिवेदनमा देखाइएको पाइयो । उक्त प्रतिवेदनका अनुसार आमाहरू भन्दा बाबुहरू साक्षर रहेको पाइयो । अभिभावकहरू धेरैजसो कृषि पेशामा संलग्न थिए । आमाबाबुहरू आफैँ उत्प्रेरित भई विद्यालयमा जाने र आफ्ना छोराछोरीको पढाइको बारेमा बुझ्ने नगरेको पाइनुका साथै वर्तमान अवस्थामा विद्यार्थी सिकाइमा अभिभावकले खासै योगदान गर्न सक्लान् भनी अपेक्षा गर्न नसकिने बताएका थिए । यस अध्ययन प्रतिवेदनले कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको पाँच विषयमा प्राप्त समग्र उपलब्धि प्रस्तुत गरेको थियो । जसमा प्राप्त औसत अङ्क नेपाली वातावरण, सामाजिक जस्ता विषयमा सबैभन्दा धेरै देखाइएको थियो अङ्ग्रेजी, गणित विषयमा न्यून सिकाइ उपलब्धि रहेको देखाइएको थियो ।

सीप र क्षमताका आधारमा यो तहको उपलब्धिले सन्तोषजनक वा अपेक्षित उपलब्धि हो भनी निश्चित हुन नसकिने तर्फ सो अध्ययनले स्पष्ट पारेको थियो । अध्ययनले देखाएअनुसार शिक्षकहरू २० वर्षभन्दा बढी अनुभव हुने, १०-२० वर्ष अनुभव हुने शिक्षकहरू, ५-१० वर्ष अनुभव हुने शिक्षकहरू रहेका थिए । अधिकांश शिक्षकले शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोग गरेको देखाइएको थियो । प्रायःजसो सबै शिक्षकहरूले गृहकार्य दिने गरेको, प्र.अ.,स्रोतव्यक्ति, वि.नि. र वि.व्य.स.अध्यक्ष र सदस्यहरूले सुपरिवेक्षण गरेको जि.शि.का.बाट विभिन्न सहयोग प्राप्त गरेको बताए । उनीहरूको

वि.व्य.स. सदस्यहरूसँग राम्रो सम्पर्क रहेको तर यस्ता भेटघाटले कक्षाकोठाको शिक्षणमा उल्लेखनीय प्रभाव भने नपरेको पाइयो ।

यस अध्ययनसँग सम्बन्धित लेख तथा साहित्यले सरोकारवाला पक्षलाई आवश्यक प्रेरणा मिल्ने विश्वास गरेको छ । यस्ता लेखहरूले शिक्षा क्षेत्रमा थप खोज तथा अनुसन्धान गर्ने अनुसन्धानकर्ता, शोधकर्ता तथा योजनाकारहरूलाई थप सहयोग पुऱ्याउने विश्वास गरिएको छ ।

२. २. अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

प्रस्तुत शोध अध्ययन एफ.डब्लु.टेलरको वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त र बी.एफ. स्कीनरको क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाइ सिद्धान्तमा आधारित छ ।

टेलर (सन् १८५६) ले प्रतिपादन गरेको वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्तअनुसार व्यक्तिको कार्यदक्षता बढाएर उत्पादन बढाउन सकिन्छ । व्यवस्थापकले कार्य प्रति अधिकतम उपलब्धि हासिल गर्ने ढङ्गले परिचालन गर्नुपर्दछ । कार्य विश्लेषण गरी काम तथा कामदार उपयुक्त हुनुपर्ने, कार्यको जिम्मा व्यवस्थापकले लिनुपर्दछ । जसले गर्दा कार्य सम्पादनमा द्रुतता बढाउन, दक्षता बढाउन सहयोग र उत्प्रेरणा प्रदान गर्न सफलता मिल्छ । कामदारको कार्यशैलीलाई वैज्ञानिक बनाउनु पर्छ, कामदारलाई तालिम दिनुपर्छ । व्यवस्थापक र कामदारबीच आत्मीय सहयोग, सम्बन्ध र सामञ्जस्यता स्थापित गर्नुपर्छ भन्ने यस सिद्धान्तको मूल आशय हो (कोइराला, श्रेष्ठ २०६३ द्वारा उद्धृत) ।

यस सिद्धान्तका प्रवर्तक एफ.डब्लु. टेलर (१९११) हुन् । यस शोध अध्ययनको शीर्षक सँग सान्दर्भिक भएकोले यस सिद्धान्तलाई सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा लिइएको हो । आजको समाज वैज्ञानिक युगमा प्रवेश गरिसकेको छ । समाजलाई वैज्ञानिक रूपबाट अगाडि बढाउनका लागि शिक्षालाई वैज्ञानिक ढङ्गबाट व्यवस्थापन गर्नुपर्छ । शिक्षकलाई तालिम दिने, दक्षतापूर्वक काम सिकाउने, प्रशासक र शिक्षक तथा कर्मचारीबीच आत्मीय सम्बन्ध सहयोग र सामाञ्जस्यता कायम गरेर, कामप्रति प्रेरणा जगाएर शिक्षण सिकाइ कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । जसले गर्दा उच्च सिकाइ उपलब्धि प्रप्तिमा सहयोग पुग्दछ । तसर्थ सिकाइ उपलब्धि स्तर वृद्धि गर्न यो सिद्धान्त सान्दर्भिक देखिएकोले टेलरको सैद्धान्तिक पक्षको आधारमा यो अध्ययन गरिएको छ (उही) ।

विद्यालयमा कार्यरत प्र.अ., शिक्षक कर्मचारीबीच सुमधुर सम्बन्ध कायम हुन सकेन भने विद्यालयको शैक्षिक प्रगति हुन सक्दैन । प्रशासक (प्र.अ) तथा शिक्षकबीच सम्बन्ध राम्रो नहुँदा प्रशासक (प्र.अ) लाई प्रशासनमा आफ्प्यारो स्थितिको वातावरण सिर्जना गर्ने, प्र.अ. ले पनि शिक्षक तथा

कर्मचारीलाई उचित निर्देशन नदिने, सही तरिकाले काममा परिचालन नगर्ने, एकअर्कामा सहयोग नगर्ने, बदला लिने जस्ता कार्यहरू हुने गर्छन् । त्यसै गरी विद्यालयमा कार्यरत तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू रहेका छन् । तिनीहरूलाई तालिमको व्यवस्था नगर्दा योजनाबद्ध र प्रभावकारी ढङ्गबाट शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप हुन सक्दैन । प्रशासनले सही नेतृत्व एवम् उचित व्यवस्थापन गर्न नसक्दा विद्यालयको पूरै वातावरण खल्वलिन सक्छ । यस्ता समस्याहरूको उचित समाधान गर्न सके विद्यालयको शैक्षिक स्तर वृद्धि हुन सक्छ ।

सबैका लागि शिक्षाको बृहत्तर उद्देश्यअनुरूप नेपालले गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँच बढाउन स्थानीय निकायलाई व्यवस्थापकीय कार्य गर्नका लागि अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने, सबै शिक्षकहरूलाई पूर्णरूपमा तालिमको व्यवस्था गर्ने, निरन्तर रूपमा मूल्याङ्कन तथा अनुगमन गर्ने, छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्ने जस्ता कार्यमा जोड दिएको छ । तथापि सिकाइ उपलब्धि कम रहेको स्थिति छ । व्यवस्थापन पक्षमा पनि अपेक्षित रूपमा सुधार हुन सकेको छैन । त्यसैले व्यवस्थापन पक्षलाई सुदृढ गरी सिकाइ उपलब्धिमा अभिवृद्धि गर्ने गरी सही रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने गरी शोध गर्न यो सिद्धान्तले आधार प्रदान गर्दछ ।

स्कीनर (सन् १९३०) को क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाइ सिद्धान्त अनुसार कुनै पनि कार्य गर्न प्राणीमा उत्तेजना पैदा हुनु पर्छ । अर्थात् प्राणीबाट चाहेको व्यवहार प्राप्त गर्न प्राणीमा उत्तेजना पैदा गराउन सक्नुपर्छ । तर त्यो उत्तेजना पुनर्वलयुक्त हुनुपर्छ । यस्तो उत्तेजनाबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई क्रियाशील बनाइ सिकाइ प्राप्त गर्न सकिन्छ । चाहेको व्यवहारमा अभ्यस्त गराउन सकिन्छ । सिकारुको व्यवहारलाई चाहेअनुसारको आकारमा परिवर्तन गर्न सकिन्छ । प्राणीको ठीक व्यवहार (प्रतिक्रिया) प्रति ठीक समयमा नै पुनर्वल प्रदान गर्न नसक्दा त्यसको असर नकारात्मक पनि हुन सक्छ । नकारात्मक आदत निर्माण हुनसक्छ । सामान्य परिणामको आँकलन गरी प्रतिक्रियाअनुसार पुनर्वल प्रदान गर्दै रहनुपर्दछ (शर्मा एण्ड शर्मा, २०६१ द्वारा उद्धृत) ।

क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाइ सिद्धान्त हालको विद्यालय शिक्षणसँग सम्बन्धित भएको र प्रस्तुत शोध शीर्षकसँग सान्दर्भिक भएकोले यस सिद्धान्तलाई सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा लिइएको छ । यो सिद्धान्त प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने उमेरका बाल बालिकाहरूलाई जटिल सीप सिकाउनका लागि कक्षाकोठामा सफलतापूर्वक प्रयोग गर्न सकिन्छ । सकारात्मक पुनर्वलको माध्यमबाट विद्यार्थीलाई अभ्यस्त बनाई विद्यार्थीहरूको व्यवहार निर्माणमा सकारात्मक सुधार ल्याउन यो सिद्धान्त प्रयोग गर्न सकिन्छ । अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न यसको प्रयोग गर्न सकिन्छ । खास गरी प्राथमिक तहका बालबालिकाहरूमा पढाइमा ध्यान नदिने नियमित विद्यालय नआउने, अभ्यास नगर्ने, विद्यार्थीहरूलाई

पुनर्वलको प्रयोग गरी पढ्ने बानीको विकास गर्न पढाइमा चाख बढाउन, नियमित रूपमा विद्यालयमा आउन, विद्यालयको आचारसंहिता पालना गर्न यो सिद्धान्त उपयोगी हुनसक्छ ।

प्राथमिक तहमा भर्ना भएका बालबालिकाहरूलाई आर्थिक कमजोरका कारण उचित पोषण, पोसाक, छात्रवृत्ति, स्टेशनरी सामाग्री दिननसक्दा उनीहरूले पढाइमा नियमितता दिन सक्दैनन् । जसको परिणामस्वरूप शैक्षिक उपलब्धि राम्रो हुँदैन । आर्थिक र मानसिक सङ्कटकका कारण पढाइप्रति उचित ध्यान दिन सक्दैनन् ।

यस सिद्धान्त अनुसार बालबालिकालाई उचित पोसाकको व्यवस्था, खाजाको व्यवस्था, छात्रवृत्ति, पुरस्कार, स्टेशनरी सामाग्री प्रदान गर्नु उनीहरूका निम्ति उत्तेजना जगाउने पुनर्वल हुन सक्छ । पुनर्वल प्रदान गरेर विद्यार्थीलाई नियमित गराउन सकिन्छ । त्यसैगरी विद्यालय जाने बानी नभएकालाई विभिन्न छात्रवृत्ति तथा पुरस्कार प्रदान गरेर विद्यालय जान नियमित हुन, पढाइमा आदत बसाउन, अभ्यास गर्न, अभ्यस्त गराउन सकिन्छ । यसले पुनः प्रतिक्रिया देखाउन प्रेरित गर्छ । प्रतिक्रिया देखाइसकेपछि मात्र पुनर्वल दिने गर्दा फेरि पनि यस्तो सहूलियत प्राप्त गर्न विद्यार्थीहरू प्रेरित हुन सक्छन् । विद्यार्थीको व्यवहारअनुसार पुनर्वल ठीकठीक समयमा हुनुपर्दछ । अन्यथा त्यसको असर नराम्रो हुनसक्छ र नकारात्मक आदत निर्माण हुन सक्छ । कुन उद्देश्य प्राप्तिका लागि वा कुन व्यवहार निर्माणका लागि पुनर्वल का रूपमा के पुरस्कार दिने वा कस्तो व्यवस्था गर्ने हो स्पष्ट हुनुपर्छ । सम्भाव्य परिणामका आधारमा सिकाइ प्राप्त हुने गरी पुनर्वलको व्यवस्था मिलाउनुपर्छ । जसले गर्दा सिकाइ प्रक्रिया सफल र प्रभावकारी हुन्छ । यसरी बालबालिकाहरूको शैक्षिक उपलब्धि स्तर वृद्धि गर्न यो सिद्धान्तले उचित आधार प्रदान गर्ने भएकाले यस सिद्धान्तलाई अध्ययनको आधार बनाइएको छ ।

२. ३. शैक्षिक उपादेयता

यस अध्ययनसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक खाका एवम् सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनबाट अहिलेसम्म यस विषयसँग सम्बन्धित भई स्थापित भएका सिद्धान्तहरू र सिद्धान्तले बनाएका मूलभूत पक्षहरूको अध्ययन गर्छ । यस अध्ययन सँग सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनबाट विद्यार्थीको सिकाइउपलब्धिको वर्तमान अवस्थालाई उजागर गर्ने शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको पहिचान गर्न सिकाइ उपलब्धिमा भएका समस्याहरू पहिल्याई शैक्षिक उपलब्धिस्तर वृद्धिका उपायहरू, अवसरहरू र चुनौतिहरू लगायतका क्षेत्रमा थप नयाँ धारणाको खोजी गर्ने आधार प्रदान गरी यस शीर्षकमा अध्ययन गर्न थप सहयोग पुऱ्याएको छ भन्ने अपेक्षा लिएको छ । विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धि र सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूसँग सम्बन्धित विभिन्न पक्षहरूमा दिशानिर्देश गर्न र स्पष्टता प्रदान गर्न सम्बद्ध सबैलाई महत्वपूर्ण आधार प्राप्त भएको छ ।

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३. १. अनुसन्धानात्मक ढाँचा

अनुसन्धानात्मक ढाँचा अनुसन्धान गरिने विषयको प्रकृति, अध्ययनको उद्देश्य सङ्कलित सूचनाहरूको किसिम जस्ता विभिन्न पक्षहरूमा निर्भर गर्दछ। यो अनुसन्धान प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको विश्लेषणसँग सम्बन्धित भएकोले यस अध्ययनका लागि कतिपय सूचनाहरू परिमाणात्मक तथा कतिपय सूचनाहरू गुणात्मक आवश्यक पर्ने हुँदा गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ।

३. २. तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

३. २. १. जनसङ्ख्या र नमूना छनोट

सिन्धुली जिल्लाको फोसेटार स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका सामुदायिक विद्यालयहरूलाई यस अध्ययनको जनसङ्ख्याको रूपमा लिइने छ। यसमा प्रा.वि., नि.मा.वि., मा.वि. तथा उच्च माविहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी फोसेटार स्रोतकेन्द्रका ९ वटा विद्यालयहरू र विद्यालयका प्र.अ. तथा शिक्षकहरू, विद्यार्थीहरू, अभिभावकहरू, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरू, स्रोतव्यक्ति तथा विद्यालय निरीक्षकलाई अध्ययनको आधार बनाइएको छ। यस अध्ययनको लागि छनोट गरिएको नमूनाको आकार निम्नानुसार रहेको छ।

तालिका : ३

विद्यालय तथा उत्तरदाता छनोट विवरण

विद्यालयको सङ्ख्या						उत्तरदाताहरूको सङ्ख्या							
मा.वि. तथा उ.मा.वि.		नि.मा.वि.		प्रा.वि.		प्र.अ.	शिक्षक	विव्यस अध्यक्ष	अभिभावक	विद्यार्थी	स्रोत व्यक्ति	वि.नि.	
विद्यालय संख्या	छनोट संख्या	विद्यालय सङ्ख्या	छनोट संख्या	विद्यालय संख्या	छनोट संख्या								
७	५	१	१	२२	३	९	९	९	९	१८	१	१	

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७०

३. २. ३. नमूना छनोटको विधि

यस अध्ययनमा सिन्धुली जिल्लाको फोसेटार स्रोतकेन्द्रका ३१ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये सम्भावनामा आधारित चिन्ता विधि अपनाई मा.वि. तथा उ.मा.वि. ५ वटा, नि.मा.वि. १ वटा र प्रा.वि. ३ वटा गरी जम्मा ९ वटा विद्यालय छनोट गरिएको छ। यसमा सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ.हरू, वि.व्य.स.

अध्यक्षहरूका साथै सम्बन्धित क्षेत्रका स्रोतव्यक्ति र विद्यालय निरीक्षक सबैलाई लिनुका साथै छनोट गरिएका प्रत्येक विद्यालयबाट १/१ जना शिक्षक, २/२ जना विद्यार्थी र १/१ जना अभिभावकलाई उत्तरदाताको रूपमा छनोट गरिएको छ ।

सम्भावनायुक्त नमूना छनोट विधिमा जनसङ्ख्याका प्रत्येक एकाइहरू नमूनाका रूपमा छनोट हुन सक्ने सम्भावना हुन्छ । यसमा एउटा एकाइको छनोटले अन्य एकाइको छनोटमा कुनै असर गर्दैन । यस विधिबाट नमूना छनोट गर्ने क्रममा पक्षपात हुँदैन । सबै एकाइहरूलाई छानिने बराबर मौका दिइने भएकाले यो विधि लोकप्रिय मानिन्छ । यसमा समय, श्रम र पैसाको बचत हुनुका साथै यो विधि व्यावहारिक तथा सजिलो हुने भएकाले सम्भावनायुक्त नमूना छनोट विधिलाई आधार मानी अध्ययन गर्ने काम गरिएको छ ।

३. ३. अनुसन्धानका साधन

यस अध्ययनमा तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि निम्नबमोजिमका साधनहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

३.३.१ प्रश्नावली

प्राथमिक तहमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइउपलब्धिको लेखाजोखा गर्न, सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको विश्लेषण गर्न, सिकाइ उपलब्धिमा देखिएका समस्याहरू खोजी गर्ने प्रयोजनका लागि नमूना छनोटमा परेका विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरू, विव्यस अध्यक्षहरू, शिक्षकहरू र अभिभावकहरूलाई अनुसूचीमा उल्लेखित प्रश्नावलीबाट आवश्यक तथ्यांक संकलन गर्न यसको प्रयोग गरिएको छ ।

३.३.२ अन्तर्वार्ता सूची

३.३.३ विद्यालय सर्वेक्षण फारम

३.३.४ अभिलेख अध्ययन

३. ४. तथ्याङ्कका स्रोतहरू

यस अध्ययनका क्रममा प्राथमिक र द्वितीय दुवै प्रकारका तथ्याङ्कहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता र विद्यालय सर्वेक्षण फारमको प्रयोग गरिने छ भने द्वितीय स्रोत अन्तर्गत विद्यालयको शैक्षिक तथ्याङ्क, अभिलेख, विद्यालय सुधार योजना, विभिन्न शैक्षिक बुलेटिन र योजनाहरू, पत्रपत्रिका, शिक्षा मन्त्रालयबाट प्रकाशित लेख, प्रतिवेदन, शोधपत्र, पुस्तक आदिको प्रयोग गरिएको छ ।

३. ५. तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

यस अध्ययनका क्रममा प्राप्त भएका तथ्याङ्कहरूलाई आवश्यकताअनुसार तालिका, ग्राफ, चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ । औसत, प्रतिशत तथा अनुपातका आधारमा तथ्याङ्कहरूलाई अलग अलग रूपमा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यसैगरी निर्धारण गरिएका उद्देश्यअनुसार उपर्युक्त शीर्षकको चयन गरी प्राप्त तथ्याङ्कलाई सोही शीर्षक भित्र प्रस्तुतीकरण गरी व्याख्या र विश्लेषण गर्दै सिद्धान्त र सम्बन्धित साहित्यसँग सम्बन्धित गराउँदै निष्कर्ष निकालिएको छ ।

परिच्छेद चार : नतिजाको विश्लेषण र व्याख्या

यस परिच्छेदमा प्राथमिक शिक्षाको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको विश्लेषण गर्न सिन्धुली जिल्लामा पर्ने फोसेटार स्रोतकेन्द्रअन्तर्गतका ३१ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये ९ वटा विद्यालयको प्राथमिक तहको विद्यार्थी भर्ना, परीक्षामा सम्मिलित, उत्तीर्ण अवस्था, बीचैमा कक्षा छाड्ने स्थिति, विद्यार्थीहरूको नियमितता, स्रोतकेन्द्र परीक्षा विश्लेषण, सिकाइ उपलब्धि स्थितिको तुलनात्मक अध्ययन र सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको अध्ययनका लागि विद्यालयगत तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

४. १. विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिको लेखाजोखा

प्राथमिक तहमा विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धि अवस्था कस्तो रहेको छ भनी लेखाजोखा गर्नु यस अध्ययनको उद्देश्य हो । वास्तवमा विद्यार्थीहरूले विभिन्न विषयहरूमा प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धिले त्यस विद्यालयको शैक्षिक अवस्था कति मजबुत वा कमजोर छ भनी पत्ता लगाउन सकिन्छ । त्यस्तै विद्यालयमा कति विद्यार्थीहरू भर्ना भएका छन्, तीमध्ये कति परीक्षामा सामेल भएका र कतिले बीचैमा कक्षा छाडेका छन्, परीक्षा दिनेमध्ये कति उत्तीर्ण भएका र कति अनुत्तीर्ण भएका छन्, के विद्यार्थीहरूले सबै विषयमा प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धि उत्साहजनक छ या छैन, विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धि राष्ट्रियस्तर, क्षेत्रीयस्तर तथा जिल्लास्तरको सिकाइ उपलब्धिको तुलनामा बढी छ या कम छ भनी लेखाजोखा गर्ने सन्दर्भलाई निम्न बमोजिमका उपशीर्षकमा राखी अलग अलग रूपमा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

४. १. १. विद्यार्थीको भर्ना र कक्षा छाड्ने स्थिति

भर्ना परीक्षामा सम्मिलित र उत्तीर्णको स्थितिले विद्यालयको आन्तरिक सक्षमताको अवस्थाबारे जानकारी हुन्छ । विद्यालयमा भर्ना भएका विद्यार्थीहरूको प्रमुख उद्देश्य उच्चतम अङ्क ल्याई कक्षा उत्तीर्ण हुनु हो । तर भर्ना भएका सबै विद्यार्थीहरू परीक्षामा सम्मिलित हुँदैनन् । भर्ना भएको केही समयदेखि शैक्षिक सत्रभरिमा विभिन्न कारणले विद्यार्थीहरू कक्षा छोड्ने गर्छन् भने कसैले अनुत्तीर्ण भएर पनि कक्षा छाड्ने गर्दछन्, जसलाई ड्रपआउट भनिन्छ । तलको तालिकामा अध्ययन गरिएका विद्यालयहरूको जम्मा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या र ड्रपआउट (कक्षा छाड्ने) विद्यार्थीहरूको विवरण अनुसूची ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त तथ्यांकअनुसार फोसेटार स्रोतकेन्द्रअन्तर्गत अध्ययन गरिएका ९ वटा विद्यालयहरूमा भर्ना भएका कूल विद्यार्थी सङ्ख्या ११३४ रहेको र ड्रपआउट (कक्षा छाड्ने) विद्यार्थी सङ्ख्या जम्मा ७४ रहेको देखाइएको छ भने ९ वटा विद्यालयको कूल औसत ड्रपआउट (कक्षा छाड्ने) दर ६.५२ प्रतिशत छ । उक्त विद्यालयहरूमा सबैभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना सङ्ख्या श्री वरुणदेवी उ.मा.वि. खट्टारमा २१६ रहेको र सबैभन्दा कम श्री उज्यालो प्रा.वि. हायूगाउँमा ६० जना रहेको छ । त्यसै गरी उज्यालो प्रा.वि. हायूगाउँमा सबै भन्दा कम ३ प्रतिशत विद्यार्थीहरूले कक्षा छाडेको देखिन्छ भने सबैभन्दा बढी वरुणदेवी उ.मा.वि.मा १८.०८ प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा छाडेको देखिन्छ । त्यसै कक्षा छाड्ने दर श्री चक्राणी नि.मा.वि. खारखोलामा ६ प्रतिशत, जनसेवी प्रा.वि. दमारमा ८.६१ प्रतिशत, लालीगुराँस प्रा.वि. मभिनीदमारमा ६ प्रतिशत, श्री शंकरेश्वर उ.मा.वि.जखनीमा ११.३३ प्रतिशत र कमला जनज्योति मा.वि. सिलामेमा ८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । कक्षा छाड्ने दर वर्तमान स्थितिमा सुधार गर्न विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय आउन आकर्षण गर्नुपर्छ । बी.एफ.स्कीनरको भनाइअनुसार सिकाइका निम्ति उत्तेजनायुक्त पुनर्वलको आवश्यकता पर्दछ । यसै सिद्धान्तअनुसार विद्यार्थीहरूको कक्षा छाड्ने दरमा कमी ल्याउनका लागि विद्यार्थीहरूलाई पुरस्कार, छात्रवृत्ति, खाजा तथा पोसाक जस्ता कुराहरू आवश्यकताअनुसार वितरण गरिनुपर्छ, जसले पुनर्वलको रूपमा काम गरोस् । विद्यार्थी गरिबी, चेतनाको अभाव, घरायसी काममा संलग्न हुनुपर्ने आदि जस्ता कारणले नियमित रूपमा विद्यालय आउन सक्दैनन् र बीचैमा कक्षा छाड्नुपर्ने बाध्यता हुन्छ ।

४. १. २. परीक्षामा सम्मिलित र कक्षा उत्तीर्ण

एक शैक्षिक सत्रको अध्ययन पश्चात् विद्यार्थीले तोकिएको सिकाइ उपलब्धि हासिल गरी माथिल्लो कक्षामा जानु कक्षा उत्तीर्ण हुनु हो । विशेष गरी प्राथमिक तहमा उदार कक्षोन्नति प्रणाली अवलम्बन गर्ने सरकारी नीति भए तापनि अधिकांश विद्यालयहरूले यस नीतिलाई अपनाउन सकिरहेका छैनन् । यस अध्ययनमा छनौट गरिएका विद्यालयहरूले पनि उदार कक्षोन्नति प्रणालीलाई कार्यान्वयनमा ल्याएको पाइएन । सबै विद्यालयहरूले परीक्षा पद्धतिको आधारमा कक्षा उत्तीर्ण गर्ने गरिएको पाइयो । अध्ययन गरिएका विद्यालयहरूको परीक्षामा सम्मिलित र उत्तीर्ण सम्बन्धी विवरण अनुसूची ४ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त तालिकाअनुसार अध्ययन गरिएका विद्यालयहरूमध्ये चण्डेश्वरी उ.मा.वि. डाढीमा सबैभन्दा बढी ९३.९७ प्रतिशत विद्यार्थी उत्तीर्ण भएको र सबैभन्दा कम ८७.२७ प्रतिशत उज्यालो प्रा.वि. हायूगाउँमा उत्तीर्ण भएको देखिन्छ । अध्ययनमा संलग्न ९ वटा विद्यालयको कुल औसत विद्यार्थी उत्तीर्ण प्रतिशत ९१.७८ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी चक्राणी नि.मा.वि. खारखोलामा ८९.३६ प्रतिशत, जनसेवी प्रा.वि.दमारमा ९२.२४ प्रतिशत, लालीगुराँस प्रा.वि. मभिनीदमारमा ८९.१३ प्रतिशत, मा.वि. बेलटारमा ९२.८० प्रतिशत, शंकरेश्वर उ.मा.वि. जखनीमा ९२.३९ प्रतिशत, कमला जनज्योति .मा.वि. सिलामेमा ८९.१३ प्रतिशत र वरुणदेवी उ.मा. वि. खट्टारमा ९३.१० प्रतिशत विद्यार्थीहरू उत्तीर्ण भएको देखिन्छ । प्राथमिक तहमा सबै विद्यार्थीहरूलाई उत्तीर्ण गराउनु पर्ने अर्थात् उदार कक्षोन्नति प्रणाली अवलम्बन गर्ने सरकारी नीति भए तापनि उक्त तालिका बमोजिम सो कुरा लागु भएको पाइएन । तालिका अनुसार अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूमा कुल औसत ८.२२ प्रतिशत विद्यार्थीहरू अनुत्तीर्ण भएको देखिन्छ ।

४. १. ३. विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि स्थिति

विद्यार्थीहरूले प्रत्येक विषयमा उच्चतम सिकाइ उपलब्धिका साथ उच्चतम अङ्क ल्याई कक्षा उत्तीर्ण हुनु नै गुणस्तरीय शिक्षाको पहिचान हो । शैक्षिक संस्थाबाट विद्यार्थीले कति सिक्नु पर्ने मध्ये कति सिक्यो, के सिक्यो भन्ने कुराको जानकारी विद्यार्थीहरूको वार्षिक परीक्षाको नतिजाबाट लिन सकिन्छ । शैक्षिक सत्रको अन्तमा लिइने प्राथमिक तहको वार्षिक परीक्षा पश्चात पुनः तोकिएको निश्चित कक्षाहरूको मात्र नेपाली, गणित, र अङ्ग्रेजी विषयमा तिनै वार्षिक परीक्षामा सम्मिलित विद्यार्थीहरूकै सहभागितामा वार्षिक उपलब्धि परीक्षा लिने व्यवस्था हुँदै आएको छ । विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि सम्बन्धी र यसमा कुन कुन तत्वको योगदान छ भनी नियमित अध्ययन गर्ने देशहरूमा नेपाल पनि एउटा हो । EDSC 1998,1999,2009,2001 लगायत जस्ता अध्ययनहरू गरेर विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सम्बन्धी अध्ययन गरियो । यी अध्ययनहरूले विद्यार्थीको सिकाइमा खासै प्रभाव पारेको पाइएन । विगतमा गरिएका विविध राष्ट्रिय उपलब्धि मापन अध्ययनहरूले पनि विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा खासै प्रगति भएको देखाइएका छैनन् । त्यसरी प्रत्येक वर्ष शिक्षा विभागले जिल्ला शिक्षा कार्यालयको वार्षिक शैक्षिक कार्यक्रमभित्रै प्राथमिक तहको वार्षिक उपलब्धि परीक्षा सञ्चालन गर्नका लागि बजेटको व्यवस्था गर्दै आएको छ । सिन्धुली जिल्लामा पनि वार्षिक परीक्षा पश्चात कक्षा ३ र ५ को वार्षिक उपलब्धि परीक्षा लिने व्यवस्था छ । उक्त परीक्षाको नतिजालाई सिकाइ उपलब्धिका रूपमा लिई अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूका

विद्यार्थीहरूको वार्षिक उपलब्धि परीक्षाको नतिजा स्थितिलाई अनुसूची ५ को तालिकामा देखाइ सोको तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

फोस्रेटार स्रोतकेन्द्रका प्राथमिक तहको समग्र सिकाइ उपलब्धिमा सबैभन्दा बढी नेपाली विषयमा औसत ४५.७५ सिकाइ उपलब्धि रहेको देखिन्छ, भने सबैभन्दा कम गणित विषयमा औसत ३८.६६ सिकाइ उपलब्धि रहेको देखिन्छ । त्यस्तै विज्ञान विषयमा औसत उपलब्धि ४५.४८, सामाजिक शिक्षामा ४५.४२ र अङ्ग्रेजी विषयमा ४१.२८ रहेको देखिन्छ ।

अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूको प्राप्त औसत सिकाइ उपलब्धिमध्ये सबैभन्दा बढी चक्राणी नि.मा.वि. खारखोलाको ४९.४८ रहेको छ, भने सबैभन्दा कम जनसेवी प्रा.वि. दमारको ३६.१० मात्र रहेको छ । त्यस्तै गरी दोस्रो स्थानमा लालीगुराँस प्रा.वि. मभिनीदमारको रहेको छ, जसको औसत प्राप्ताङ्क ४८.९७ रहेको छ । त्यसै गरी क्रमशः चण्डेश्वरी उ.मा.वि. डाढीको औसत प्राप्ताङ्क ४८.५२, वरुणदेवी उ.मा.वि. खट्टारको ४७.३६, चक्राणी नि.मा.वि. खारखोलाको औसत प्राप्ताङ्क ४२.३०, शंकरेश्वर उ.मा.वि. जखनीको औसत प्राप्ताङ्क ३९.८०, मा.वि. बेल्टारको ३९.१७ र कमला जनज्योति मा.वि. सिलामेको औसत प्राप्ताङ्क ३८.१४ रहेको छ ।

उक्त तालिकाले देखाएअनुसार कुनै पनि विद्यालयको नतिजा उत्साहजनक रूपमा रहेको पाइँदैन । जसका कारण गरिबीले गर्दा अभिभावकहरू गाँस, बास, कपासको खोजीमा लाग्नुपर्ने र बालबालिकालाई न्यूनतम शिक्षा दिन पनि नसक्ने भएकाले गर्दा विद्यालयमा भर्ना गर्न र नियमितता गर्न सकेको छैन । यस्तो अवस्थामा आर्थिक स्थिति कमजोर भएका कारण उचित पोषण, पोसाक, कापी, कलम, किताब आदि दिन नसक्दा बालबालिकाहरू पढाइमा नियमितता दिन सक्दैनन्, जसले गर्दा सिकाइ उपलब्धि राम्रो हुँदैन । तसर्थ उक्त प्रकारका बालबालिकालाई पुनर्वलका रूपमा कापी, किताब, कलमको व्यवस्था गरिदिएर, विद्यालयमा खाजाको व्यवस्था गरिदिएर, पोसाकको व्यवस्था गरिदिएर विद्यालयमा भर्ना, नियमितता र सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि गराउन सकिन्छ ।

बी.एफ. स्कीनरका अनुसार व्यक्तिलाई पुनर्वलयुक्त उत्तेजनाबाट क्रियाशील बनाएर सिकाइ प्राप्त गर्न सकिन्छ । चाहेको व्यवहारमा अभ्यस्त गराउन सकिन्छ भन्ने भनाइ यहाँ सान्दर्भिक देखिन्छ । त्यस्तै शिक्षा विभागद्वारा गरिएका अध्ययन प्रतिवेदनका अनुसार राष्ट्रिय तहको कक्षा ५ को औसत सिकाइ उपलब्धि ४८.६६, क्षेत्रीय तहको कक्षा ५ को औसत उपलब्धि ४५.५९ रहेको छ र

सिन्धुली जिल्लाको शैक्षिक प्रतिवेदनअनुसार सिन्धुली जिल्लाको प्राथमिक तहको नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित र वटा विषयको औसत सिकाइ उपलब्धि ४५ रहेको छ भने यस अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूको प्राथमिक तहको औसत सिकाइ उपलब्धि ४३.३६ रहेको छ जुन राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र जिल्ला तहको उपलब्धिभन्दा कम रहेको देखिन्छ । समग्रमा भन्नुपर्दा सम्बन्धित विद्यालयहरूमा प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूले विभिन्न विषयमा प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धि उत्साहजनक रूपमा रहेको देखिँदैन ।

४. २. सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

मानव विकासको महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा शिक्षालाई लिइन्छ । राष्ट्रका लागि आवश्यक दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्नु शिक्षाको अपरिहार्य आवश्यकता हो । प्राथमिक शिक्षालाई शिक्षाको जग मानिन्छ । प्राथमिक तहका सम्पूर्ण बालबालिकाहरू समयमै विद्यालयमा भर्ना भई शैक्षिक क्षतिबिना उच्चतम सिकाइ उपलब्धिका साथ सो तह पूरा गर्न सकेको खण्डमा मात्र मुलुकको समग्र माथिल्ला तहको शिक्षाले अपेक्षित रूपमा विकासको गति अघि बढाउन सक्छ । हाम्रो देशको सन्दर्भमा भन्ने हो भने शिक्षा क्षेत्रमा छुट्याइएको बजेटको ५५% रकम प्राथमिक तहको शिक्षाका लागि छुट्याइएको छ । प्राथमिक शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाउन विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आइरहेका छन् । यति हुँदाहुँदै पनि प्राथमिक तहको सिकाइ उपलब्धि खस्कदो अवस्थामा देखिएको छ । त्यसैले विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा कुनकुन तत्वहरूले प्रभाव पारेको छ, भनी पत्ता लगाउन अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूको विविध पक्षसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कहरूको तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण गर्ने कार्य यस शीर्षकअन्तर्गत गरिएको छ । प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको विश्लेषण गर्ने सन्दर्भमा उत्तरदाताहरूलाई भराइएका प्रश्नावली तथा अन्तर्वार्ताका आधारमा प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई निम्नअनुसारको उपशीर्षकहरूमा राखी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

४. २. १. योजना निर्माण

विद्यालयमा गरिने सम्पूर्ण शैक्षिक कार्यक्रमहरू योजना निर्माण गरी सोबमोजिम कार्य गर्नाले तोकिएको समयमा सबै कार्य सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न सकिन्छ । विद्यालयमा आवश्यक विविध योजनाहरू निर्माण गरी त्यसलाई सही ढङ्गबाट कार्यान्वयन गर्ने हो भने यसले शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउँछ । योजनाले लक्ष्य हासिल गर्नका लागि दिशानिर्देशको काम गर्दछ ।

तसर्थ विद्यालयमा सबै प्रकारका योजना तय गरी कार्यान्वयन गराउनु आवश्यक हुन्छ । विद्यालयमा कार्यान्वयन कुनकुन योजनाहरू तय गरी कार्यान्वयन गर्ने/गराउने गरेको छ भन्ने बारेमा सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी, वि.व्य.स. अध्यक्ष, स्रोतव्यक्ति र विद्यालय निरीक्षकको प्रतिक्रियालाई अनुसूची ६ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अनुसूची ६ लाई विश्लेषण गर्दा अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूमध्ये ७७.७८% विद्यालयले वार्षिक कार्यतालिका तयार गरेको र ७७.७८% विद्यालयले सो योजना तयार गरी लागू गरेको पाइयो भने २२.२२% विद्यालयले वार्षिक कार्यतालिका तयार गरेको पाइएन । त्यसैगरी वार्षिक कार्य योजना निर्माण गर्ने विद्यालयहरू ५५.५६% रहेको पाइयो भने ४४.४४% विद्यालयहरूले सो योजना लागू गरेको पाइयो । एकाइ योजना तयार गर्ने विद्यालयहरू २२.२२% ले नै यसलाई लागू गरेको पनि पाइयो भने एकाइ योजना निर्माण नै नगर्ने विद्यालयहरू ७७.७८% रहेको पाइयो । सबै विद्यालयहरूले दैनिक कार्यतालिका तयार गर्ने गरेको र शतप्रतिशत विद्यालयहरूले नै यसलाई लागू गर्ने गरेको देखियो । त्यसै गरी विद्यालय सुधार योजना (SIP) सबै विद्यालयले तयार गरेको र ५५.५६% विद्यालयले मात्र लागू गरेको देखिएको छ । उक्त तालिकामा उल्लेख भएअनुसार विद्यालयमा प्रयोग गरिने सबै प्रकारका योजनाहरूमध्ये विद्यालय सुधार योजना र दैनिक कार्यतालिका सबै विद्यालयले निर्माण गरेको देखाएको छ भने एकाइ योजनाको निर्माण न्यून रहेको अवस्था छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा अध्ययनमा संलग्न सबै विद्यालयहरूले योजनाको आवश्यकता महसुस गरी सबैखाले योजनाहरू निर्माण गरी लागू गर्ने गरेको पाइयो । अझ भन्नुपर्दा कुनै पनि कार्यलाई वैज्ञानिक ढङ्गबाट व्यवस्थित गर्नका लागि योजनाको आवश्यकता पर्दछ । योजना बनाएर काम गर्नाले जस्तोसुकै कठिन कार्य पनि सजिलैसँग व्यवस्थित ढङ्गबाट सम्पन्न गर्न सकिन्छ । विद्यालयको व्यवस्थापन पक्षलाई सृष्ट गरी सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि गर्न योजनाको आवश्यकता पर्दछ । तसर्थ यहाँ एफ.डब्लु. टेलरको सिद्धान्त सान्दर्भिक देखिन्छ ।

४. २. २. विद्यार्थी नियमितता

विद्यालयमा विद्यार्थीको नियमितताले सिकाइ उपलब्धि बढ्ने, कक्षा छाड्ने र दोहोर्‍याउने दरमा कमी ल्याउने जस्ता सकारात्मक प्रभाव पर्दछ । विद्यालयले विद्यालय समयमा विद्यार्थीको ज्ञान बढाउन, जीवनमा आवश्यक व्यावहारिक सीप प्रदान गर्न र विद्यार्थीको शारीरिक, मानसिक एवम् संवेगात्मक विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । एक वर्षभरिमा जम्मा ३६५ दिनमध्येबाट

सार्वजनिक विदा र पर्व विदाका दिनहरू कटाएर एक शैक्षिक सत्रमा विद्यालय खुल्नुपर्ने दिन निश्चित हुन्छ । कक्षा सञ्चालन, परीक्षा र अन्य क्रियाकलापहरू जस्तै : प्रशासन, योजना र शैक्षिक क्यालेन्डर निर्माणमा लगाएको जम्मा दिन विद्यालय खुलेको दिनमा समावेश हुन्छ र शिक्षा ऐन तथा नियमावलीले वर्ष भरिमा कम्तीमा २२० दिन विद्यालय खुल्नुपर्ने र न्यूनतम १८० दिन पढाइ सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरू खुलेको दिन, पढाइ भएको दिन, तथा विद्यार्थीको औसत उपस्थितिको अवस्थालाई अनुसूची ७ को तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

उक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा सबै विद्यालयहरू शिक्षा नियमावलीअनुसार वर्षमा कम्तीमा २२० दिन खुल्नुपर्नेमा यस अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूमध्ये एउटा मात्र विद्यालय श्री शंकरेश्वर उ.मा.वि. जखनीमा २२० दिन भन्दा कम दिन विद्यालय खुलेको पाइयो भने २२० दिन खुल्ने विद्यालयहरूमा श्री चण्डेश्वरी उ.मा.वि. डाढी, श्री कमला जनज्योति मा.वि. सिलामे र श्री वरुणदेवी उ.मा.वि. खट्टार रहेको पाइयो । त्यस्तै २२० दिन भन्दा बढी खुल्ने विद्यालयहरूमा श्री चक्राणी नि.मा.वि. खारखोला, श्री जनसेवी प्रा.वि. दमार, श्री लालीगुराँस प्रा.वि. मभिनीदमार, श्री मा.वि. बेलटार र श्री उज्यालो प्रा.वि. हायू गाउँ रहेको देखिन्छ । सबैभन्दा बढी दिन खुलेका विद्यालयहरू जनसेवी प्रा.वि. दमार र मा.वि. बेलटार २३३ दिन खुलेको र सबैभन्दा कम दिन खुलेको विद्यालय शंकरेश्वर उ.मा.वि.जखनी १९० दिन मात्र खुलेको देखिन्छ ।

त्यस्तै वर्ष दिनभरिमा कम्तीमा १८० दिन पठनपाठन हुनुपर्नेमा सबै विद्यालयहरूमा सो वा सोभन्दा बढी दिन पढाइ सञ्चालन भएको देखिन्छ । सबैभन्दा बढी उज्यालो प्रा.वि.हायू गाउँमा १९५ दिन पढाइ सञ्चालन भएको र सबैभन्दा कम शंकरेश्वर उ.मा.वि. जखनीमा १७९ दिन पढाइ सञ्चालन भएको देखिन्छ । त्यस्तै सबैभन्दा बढी उज्यालो प्रा.वि.मा औसत उपस्थिति १४४ दिन रहेको र जनसेवी प्रा.वि. दमारमा सबैभन्दा कम औसत उपस्थिति १२७ रहेको देखिन्छ । अध्ययन गरिएका विद्यालयहरूमा विद्यार्थीहरूको कुल औसत उपस्थिति १३५ दिन रहेको छ ।

विद्यार्थी नियमितता सम्बन्धमा शिक्षा विभागद्वारा गरिएका अध्ययनहरूको प्रतिवेदन, ०६८/०६९ ले नियमित कक्षामा उपस्थित हुने विद्यार्थीहरूले उच्च अंक प्राप्त गरेकोले विद्यार्थी नियमिततालाई महत्वपूर्ण तत्वका रूपमा स्थापित गरेको छ । वास्तवमा भन्ने हो भने यसले गरेको अध्ययन यथार्थ हुनुका साथै यस शोध अध्ययनसँग पनि सान्दर्भिक छ । किनकि यस अध्ययनमा संलग्न

विद्यालयहरूमध्ये सबैभन्दा बढी विद्यार्थी औसत उपस्थिति भएको विद्यालय उज्यालो प्रा.वि. हायू गाउँ रहेको छ भने सबैभन्दा बढी औसत प्राप्ताङ्क भएको विद्यालय पनि उज्यालो प्रा.वि. हायू गाउँ नै रहेको देखिन्छ । तसर्थ शिक्षा विभागबाट गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त उक्त कुरा यहाँ लागू भएको पाइन्छ । विद्यार्थी नियमितता बढी भएका विद्यालयमा सिकाइ उपलब्धि पनि बढी नै रहेको छ । बी.एफ. स्कीनरले सिकाइका लागि उत्तेजनायुक्त पुनर्बल आवश्यक छ भनेका छन् । यो भनाइ यहाँ सान्दर्भिक देखिन्छ किनकि नियमित विद्यालय नआउने, पढाइमा ध्यान नदिने विद्यार्थीलाई पुनर्बलको प्रयोग गरी नियमित विद्यालय आउन र पढ्ने बानीको विकास गराउन सकिन्छ ।

४. २. ३. निरीक्षण तथा अनुगमन

शिक्षाको गुणस्तर बढाउन शिक्षकको कार्य सम्पादनको नियमित अनुगमन र समयमा पृष्ठपोषण उपलब्ध गराउनु आवश्यक पर्दछ । यस उद्देश्यका लागि सम्बद्ध सबै संस्थाहरू र अधिकारीहरूले सहयोग उपलब्ध गराउन, आफ्नो पेसामा उत्साही बनाउन र आफ्नो पेसाप्रति जवाफदेही बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नुपर्दछ । विद्यालयहरूको अनुगमन, शिक्षण सञ्चालनको सुपरिवेक्षण र कक्षाकोठा शिक्षण सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले स्रोतकेन्द्रहरू स्थापना गरिएका छन् । प्राथमिक विद्यालय शिक्षामा यस्ता सकारात्मक कदमहरू चालिएका छन् । स्रोतव्यक्ति, वि.नि., वि.व्य.स.का पदाधिकारीहरू, प्र.अ. तथा अन्य निकायबाट निरन्तर रूपमा निरीक्षण तथा अनुगमन गरी देखिएका कमीकमजोरी औँल्याइ समयमै सुधार गर्न सकिएमा मात्र अपेक्षित उद्देश्य हासिल गर्न सकिन्छ । यस अध्ययनका लागि छनौट गरिएका विद्यालयहरूमा निरीक्षण तथा अनुगमनको स्थिति जानकारी लिने उद्देश्यले प्र.अ., शिक्षक, वि.व्य.स. लाई भराइएका प्रश्नका आधारमा प्राप्त तथ्यलाई अनुसूची ८ को तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

सो तालिकालाई विश्लेषण गर्दा छनोट गरिएका विद्यालयहरूमा स्रोतव्यक्तिबाट सबैभन्दा धेरै श्री चण्डेश्वरी उ.मा.वि. डाढी, श्री मा.वि. बेल्टार,, शंकरेश्वर उ.मा.वि. जखनी, कमला जनज्योति मा.वि. सिलामे र वरुणदेवी उ.मा.वि. खट्टारमा दुई पटक निरीक्षण तथा अनुगमन गरेको पाइयो भने अन्य विद्यालयमा एक पटक मात्र अनुगमन निरीक्षण गरिएको स्थलगत अध्ययनले देखाएको छ । त्यसैगरी वि.नि.बाट जम्मा तिनओटा विद्यालयहरूमा चण्डेश्वरी उ.मा.वि.डाढी, कमला जनज्योति मा.वि. सिलामे र वरुणदेवी उ.मा.वि. खट्टारमा मात्र एक पटक अनुगमन निरीक्षण गरेको पाइयो भने अन्य विद्यालयमा विद्यालय निरीक्षकहरूले निरीक्षण गरेको पाइएन ।

उक्त तालिकाअनुसार निरीक्षण तथा अनुगमनको पक्ष निकै कमजोर रहेको पाइन्छ । जसको कारणले शिक्षण सिकाइमा अपेक्षित सुधार आउन नसकेको पाइयो । तसर्थ निरन्तर रूपमा र पर्याप्त मात्रामा निरीक्षण तथा अनुगमन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

विद्यालय निरीक्षकको मुख्य उद्देश्य शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाई अपेक्षित उद्देश्य पूरा गर्न सहयोग पुऱ्याउनु हो । प्रभावकारी निरीक्षण तथा अनुगमनले शिक्षक, प्रशासक तथा निरीक्षकबीच आत्मीय सम्बन्ध र सहयोग कायम हुन्छ, जसले गर्दा शिक्षकलाई परेका समस्याहरू अन्तर्क्रियाका माध्यमद्वारा छलफल गरी समाधान गर्न सकिन्छ भनी अधिकारी (२०६८) को शैक्षिक निरीक्षण र नेपालको शैक्षिक प्रणालीमा उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै एफ.डब्लु. टेलरको सिद्धान्तले समाजलाई वैज्ञानिक रूपबाट अगाडि बढाउन शिक्षालाई वैज्ञानिक ढङ्गबाट व्यवस्थापन गर्नुपर्छ । शिक्षकलाई काम सिकाउने, प्रशासक र शिक्षकबीच आत्मीय सम्बन्ध, सहयोग र सामञ्जस्य कायम गरेर कामप्रति प्रेरणा जगाएर शिक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । जसले गर्दा उच्च सिकाइ उपलब्धिमा सहयोग पुग्दछ भनेको छ । वास्तवमा भन्ने हो भने निरीक्षक तथा अनुगमनकर्ताले दिएका निर्देशन तथा सुझावहरूले शिक्षकहरूमा हौसला मिल्छ, र कामप्रति प्रेरणा जाग्दछ । यसले शिक्षण सिकाइ कार्यलाई प्रभावकारी, वैज्ञानिक एवम् व्यवस्थित बनाउँछ, र उच्च सिकाइ उपलब्धि प्राप्तमा सहयोग पुऱ्याउँछ । तसर्थ एफ.डब्लु. टेलरको सिद्धान्त सिकाइ उपलब्धि स्तर वृद्धि गर्न यहाँ सान्दर्भिक देखिन्छ ।

४. २. ४. तालिम

विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू मध्ये शिक्षकको तालिम पनि महत्वपूर्ण पक्ष हो । शिक्षालाई बढी गुणस्तरीय बनाउन तालिमको आवश्यकता पर्दछ । शैक्षिक गुणस्तर उकास्न शिक्षक तालिमको व्यवस्थाद्वारा कक्षाकोठा भित्र गरिने शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । त्यसै गरी बालमैत्री तथा बालकेन्द्रित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरूका जोड दिएर पठनपाठन गराउँदा पनि विद्यार्थीहरूको उपलब्धि स्तरलाई माथि उकास्न सहयोग पुग्छ । जसका लागि तालिमको आवश्यकता पर्दछ । शिक्षकलाई तालिम प्राप्त बनाउनका लागि सरकारले ठूलो धनराशि खर्च गरी लामो र छोटो अवधिका विभिन्न प्रकारका तालिम दिँदै आएको छ । अधिकांश शिक्षकहरू तालिम प्राप्त रहेको अवस्था छ, तापनि शैक्षिक उपलब्धि स्तर खस्कंदो क्रममा छ । यसै सन्दर्भमा अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूमा अध्यापनरत शिक्षकहरूको तालिमको स्थिति थाहा पाउनका लागि पूर्ण तालिम प्राप्त,

आंशिक तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकको अवस्था सम्बन्धमा प्र.अ., शिक्षक, वि.व्य.स.लाई भराइएका प्रश्नावलीका आधारमा प्राप्त विवरणलाई निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरू प्राथमिक तहका शिक्षक दरबन्दी जम्मा ४८ जना रहेकोमा शतप्रतिशत शिक्षक पूर्ण तालिम प्राप्त रहेको देखिन्छ । तालिम प्राप्त जनशक्तिलाई व्यवस्थापकले अधिकतम उपलब्धि हासिल गर्ने ढङ्गले परिचालन गर्नुपर्छ, कामदारको कार्यशैलीलाई वैज्ञानिक बनाउनु पर्छ, कामदारलाई पुनर्ताजगी तालिम दिनुपर्दछ र दक्षतापूर्वक काम सिकाउनु पर्छ भन्ने एफ.डब्लु टेलरको सिद्धान्त यहाँ लागू भएको छ ।

४. २. ५. शैक्षिक सामग्री

शिक्षण कार्यमा प्रयोग गरिने आवश्यक सामग्री नै शैक्षिक सामग्री हो । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउन शिक्षकले शिक्षण गर्दा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरेमा विद्यार्थीको सिकाइ दिगो हुन्छ । प्राथमिक स्तरमा विद्यार्थीहरूलाई नयाँ विषयवस्तुको धारणा, तथ्य र सीप अमूर्त हुने भएकोले ठोस तथा अर्धठोस सामग्रीहरूको प्रयोगद्वारा तिनीहरूलाई प्रभावकारी तथा अर्थपूर्ण तरिकाले शिक्षण गर्न सकिन्छ । शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरी शिक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूको सिकाइप्रति उत्सुकता र रुचि बढ्छ । तसर्थ शैक्षिक सामग्रीलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने एक महत्वपूर्ण तत्वको रूपमा लिइन्छ । तर प्रायजसो विद्यालयहरूमा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग एकदम कम मात्रमा हुने गरेको पाइन्छ । प्रथमतः विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध छैनन् । यदि भए पनि प्रयोगमा ल्याउने नगरेको अवस्था छ । जसले गर्दा सिकाइ उपलब्धि मूलक हुन सक्दैन । अध्ययनको लागि छनौट गरिएका विद्यालयहरूमा शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता एवम् प्रयोग सम्बन्धमा जानकारी लिन प्र.अ. शिक्षक, वि.व्य.स.लाई भराइएका प्रश्नावलीका आधारमा प्राप्त विवरणलाई अनुसूची ९ को तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

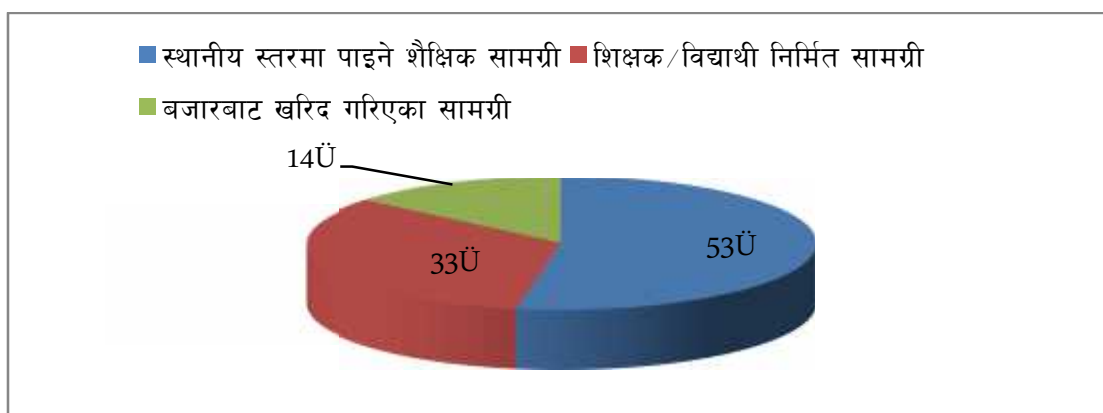
उक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा शैक्षिक सामग्री सधैं प्रयोग हुने विद्यालयको सङ्ख्या एकदम न्यून रहेको अवस्था छ । यस्तो अवस्था विद्यालयमा हुनु भनेको शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन नसक्नु एवम् दिगो सिकाइ हुन नसक्नु हो । यसले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा समेत प्रभाव पार्दछ । शैक्षिक सामग्रीको सवालमा अधिकांश विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक तथा वि.व्य.स. अध्यक्षले पर्याप्त मात्रमा शैक्षिक सामग्रीहरू विद्यालयमा उपलब्ध गराउन नसकिएको

प्रतिक्रिया दिने गरेको पाइन्छ । त्यस्तै विद्यालयमा प्रयोग गरिने शैक्षिक सामग्रीहरूमध्ये कस्ता किसिमका शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग बढी हुन्छ भन्ने सवालमा अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूका प्र.अ., शिक्षक तथा विद्यार्थीले दिएको प्रतिक्रियालाई अनुसूची १० मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त तालिकाअनुसार विद्यालयमा प्रयोगमा ल्याउने गरेका विभिन्न किसिमका शैक्षिक सामग्रीहरू मध्ये स्थानीयस्तरमा पाइने सामग्रीहरू बढी मात्रामा प्रयोगमा ल्याउने गरेको पाइयो भने शिक्षक तथा विद्यार्थीद्वारा शैक्षिक सामग्री निर्माण गरी प्रयोग गर्ने गरेको अवस्थालाई पनि यस तथ्याङ्कले दोस्रो स्थानमा देखाएको छ । त्यस्तै यस तालिकाले बजारबाट खरिद गरिएका सामग्रीहरूलाई बढी प्रयोग गर्ने विद्यालयको सङ्ख्या न्यून रहेको देखाएको छ । सिकाइ उपलब्धि राम्रो नहुनुमा शैक्षिक सामग्रीको उचित व्यवस्थापन र प्रयोग हुन नसक्नु हो । तसर्थ शैक्षिक स्तर उकास्नलाई पर्याप्त मात्रामा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापन गर्नुपर्छ । शिक्षा विभागद्वारा गरिएको अध्ययन प्रतिवेदनले कक्षालाई उत्साही र रमाइलो बनाउन शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गर्नुपर्छ भनी उल्लेख गरेको छ भने अधिकारी, (२०६५) ले स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने सङ्कलित सामग्री तथा शिक्षक/विद्यार्थी निर्मित सामग्रीहरू शिक्षणका क्रममा निकै प्रभावकारी हुने उल्लेख गरेको छ । जुन कुराले माथिको तालिकालाई पुष्टि गरेको छ । तसर्थ शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था गर्दा दैनिक व्यवहारमा उपयोग हुनसक्ने र स्थानीय मौलिकता भल्काउने जस्ता कुरामा ध्यान दिनुपर्छ । यस्ता सामग्रीको प्रयोगबाट कम खर्चमा चलाउनु पर्ने विद्यालयहरूमा पनि आकर्षक शैक्षिक सामग्रीको निर्माण गर्न प्रयोग गर्न सकिन्छ । विद्यालयमा कस्ता किसिमका शैक्षिक सामग्रीको बढी मात्रामा प्रयोग हुन्छ भन्ने तथ्यलाई तलको वृत्तचित्रमा देखाइएको छ ।

चित्र नं. : ४

शैक्षिक सामग्री प्रयोगको स्थिति

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७०

चित्र ४ मा बढी मात्रामा प्रयोग गरिने शैक्षिक सामग्रीको सम्बन्धमा उत्तरदाताहरूबाट प्राप्त औसत प्रतिक्रियालाई तुलनात्मक रूपमा देखाइएको छ ।

४. २. ६. भौतिक अवस्था

यस अध्ययनको उद्देश्य प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको पहिचान गरी अनुकूल वातावरण उपलब्ध गराउन सहयोग पुऱ्याउनु हो । जबसम्म विद्यार्थीहरूले अनुकूल वातावरण पाउँदैनन् तबसम्म राम्ररी सिक्न सक्दैनन् र सिकाइ उपलब्धिमूलक हुन सक्दैन । तसर्थ विद्यालयको वातावरण अनुकूल बनाउन भौतिक साधन स्रोत पर्याप्त मात्रामा हुनु आवश्यक हुन्छ । यसै सन्दर्भमा अध्ययनमा संलग्न विद्यालयको भौतिक स्थितिसम्बन्धी प्राप्त जानकारीलाई अनुसूची ११ को तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा अध्ययनमा संलग्न भएका विद्यालयहरूको भौतिक पक्षअर्न्तगत भवन, कक्षाकोठा पर्याप्त भएका विद्यालयहरू ५ वटा भएको पाइयो भने ३ वटा विद्यालयको भवन/कक्षाकोठाको अवस्था सामान्य रहेको र एउटा विद्यालयमा अवस्था भवन/कक्षाकोठा अपुग भएको पाइयो ।

भवन/कक्षाकोठाको अभावमा सञ्चालन गरिएको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापले अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न बाधा पुग्दछ । विद्यार्थीहरूलाई उपयुक्त किसिमको कक्षाकोठामा राखेर मात्र सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न सहयोग पुग्दछ । बस्ने स्थानको अभावमा विद्यार्थी तथा शिक्षकहरूलाई तनाव उत्पन्न गर्दछ, र उसले सिक्न र सिकाउन सक्ने अवस्था नरहँदा सिकाइ क्रियाकलाप प्रभावित हुन जान्छ ।

अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूमा पर्याप्त मात्रामा भौतिक सुविधा नभएको देखिन्छ, तर केही विद्यालयहरूले नयाँ कक्षाकोठा, फर्निचर तथा शौचालय बनाउने योजना रहेको बताएका छन् । विद्यालयको शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्नका लागि विद्यालयहरू भौतिक सुविधा सम्पन्न हुनु आवश्यक छ, जसले शिक्षण सिकाइ कार्यलाई सरल र सहज बनाई उद्देश्य प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । शिक्षा, २०६४ (पाठ्यक्रम विकास केन्द्र) ले विद्यार्थीको शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्नका लागि विद्यालयहरू भौतिक सुविधा सम्पन्न हुनु आवश्यक छ भनी उल्लेख गरेको छ । यो कुरा यहाँ सान्दर्भिक देखिन्छ, किनकि विद्यालयको भौतिक पक्ष पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध गराउन सके विद्यालयको शैक्षिक वातावरण अनुकूल बन्छ, र शैक्षिक स्तर वृद्धिमा सहयोग पुग्छ । तसर्थ भौतिक पक्षको पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध

गराउन सके विद्यालयको शैक्षिक वातावरण अनुकूल बन्दछ र शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्न सहयोग पुग्दछ ।

४. २. ७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

अधिकांश शिक्षकहरूले अन्तिम परीक्षाको अलवा विद्यार्थीहरूको प्रगति मूल्याङ्कन गर्ने आधारभूत तरिकाको रूपमा एकाइ परीक्षा, गृहकार्य र कक्षामा प्रश्नोत्तर मात्र प्रयोग गरेका छन् । उनीहरूसँग विद्यार्थीको प्रगति मूल्याङ्कन गर्ने अरु साधन छैन । विद्यार्थीहरूको शिक्षामा सहभागिता र उनीहरूको सिकाइमा सुधार गर्ने उद्देश्यले देशभर निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरिएको थियो । निरन्तर मूल्याङ्कनको उद्देश्य एक वर्षे सम्म पढिसकेको कक्षा फेरि दोहोर्‍याउनु नपर्ने गरी विद्यार्थीहरूको सिकाइलाई सहज पार्नु हो । सफल/असफलको मान्यतालाई हटाउनु हो । तर अधिकांश विद्यालयमा विद्यार्थीहरू असफल हुने कमजोरी नै रहेको छ । विद्यालयमा निरन्तर मूल्याङ्कन पढ्नलाई अपनाउन सकिरहेको अवस्था छैन ।

यसै सन्दर्भमा अध्ययनका लागि छनौट गरिएका विद्यालयहरूमा विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि स्थिति कस्तो छ ? भनी थाहा पाउनका लागि कति कति समयको अन्तरालमा विद्यार्थीको पढाइको अवस्था र प्रगतिबारे जानकारी लिने एवम् विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिलाई कति समयको अन्तरालमा विश्लेषण गर्ने गरेको छ भन्ने सवालमा प्र.अ., शिक्षक अभिभावकलाई भराइएको प्रश्नावलीका आधारमा प्राप्त तथ्याङ्कलाई अनुसूची १२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अनुसूची १२ लाई विश्लेषण गर्दा ६/६ महिनामा गरिने मूल्याङ्कनलाई थोरै विद्यालयले मात्र अपनाएको पाइयो भने अधिकांश विद्यालयले प्रत्येक परीक्षापश्चात् विद्यार्थीको मूल्याङ्कनलाई विश्लेषण गर्ने गरेको कुरा पुष्टि भएको छ । यसरी बेलाबेलामा नतिजा विश्लेषण गरी आवश्यक पृष्ठपोषण दिएमा, विद्यार्थीलाई हौसला दिएमा सिकाइप्रति अभ्यस्त हुन्छन् र सिकाइ उपलब्धि वृद्धिमा सहयोग पुग्दछ । तसर्थ सामान्य परिणामको आँकलन गरी प्रतिक्रिया अनुसार पुनर्बल प्रदान गर्दै रहनुपर्छ भन्ने बी.एफ. स्किनरको क्रियात्मक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाइ सिद्धान्त यहाँ लागू हुने देखिन्छ ।

४. २. ८. आचारसंहिता

सिकाइका लागि कक्षाकोठाको वातावरण अनुकूल हुनुपर्छ । अनुकूल वातावरणमा मात्र विद्यार्थीले राम्ररी सिक्न सक्छन् र शैक्षिक उपलब्धिमा वृद्धि भएर जान्छ । अतः विद्यालयको शैक्षिक वातावरणलाई खल्बल्याउन नदिन स्वच्छ शैक्षिक वातावरण कायम राख्नका लागि विद्यालयमा

आचारसंहिता लागू गर्नुपर्दछ । यदि शिक्षक तथा विद्यार्थी अनुशासित छन् भने अनुशासित विद्यार्थी भएको कक्षाकोठा सिकाइ वातावरण पनि अनुकूल बन्छ र शिक्षण सिकाइ सहज हुन्छ । जसले गर्दा विद्यालयको शैक्षिक स्तरमा वृद्धि भएर जान्छ । तसर्थ विद्यालयमा शैक्षिक वातावरण अनुकूल बानाउन, शिक्षक तथा विद्यार्थीलाई नियमित गराउन, शिक्षक विद्यार्थी सबैलाई आफ्नो कर्तव्य र जिम्मेवारीप्रति बफादार रहन आचारसंहिता निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसै सन्दर्भमा अध्ययनका लागि छनौट गरिएका विद्यालयहरूमा आचारसंहिताको निर्माण एवम् कार्यान्वयनको स्थिति सम्बन्धमा उत्तरदाताबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई अनुसूची १३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त तथ्यांकलाई विश्लेषण गर्दा अधिकांश विद्यालयहरूमा आचारसंहिता लागू गरेको पाइयो भने आचारसंहिता लागू नगर्ने विद्यालयहरूले पनि अब आचारसंहिता लागू गर्ने बताएका छन् । त्यसैगरी सबै विद्यालयले आचारसंहिता विद्यालयमा आवश्यक छ भन्ने कुरामा जोड दिएको पाइएको छ । आचारसंहिताले प्रशासक, शिक्षक, विद्यार्थी तथा कर्मचारीलाई अनुशासित र व्यवस्थित बनाउँछ । व्यवस्थापक, शिक्षक तथा कर्मचारीबीच आपसी सहयोग, सम्बन्ध र सामञ्जस्यता कायम गरेर, कामप्रति प्रेरणा जगाएर शिक्षण सिकाइ कार्यलाई प्रभावकारी बनाउँछ । जसले सिकाइ उपलब्धिमा सहयोग पुग्दछ । तसर्थ एफ. डब्लु. टेलरको वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त यहाँ सान्दर्भिक देखिन्छ ।

४. २. ९. गृहकार्य

शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन गृहकार्य दिनु आवश्यक मानिन्छ । यसले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्दछ । गृहकार्यले विद्यार्थीहरूमा पढ्ने र लेख्ने बानीको विकास गराउँदछ । शिक्षकले पढाएको विषयवस्तुलाई दिगोरूपमा विद्यार्थीहरूमा ग्रहण गराउनमा गृहकार्यलाई अति उपयोगी मानिन्छ । तसर्थ शिक्षकले शिक्षण गरिसके पश्चात प्रत्येक दिन गृहकार्य दिनुपर्ने हुन्छ । यसै सन्दर्भमा अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूमा गृहकार्यको स्थिति पत्ता लगाउन प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी तथा अभिभावकबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई अनुसूची १४ को तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा सबै विद्यालयहरूले गृहकार्य दिने गरेको पाइयो । गृहकार्य दिने, जाँच्ने र पृष्ठपोषण दिने कुरामा सबैभन्दा बढी मत रहेको पाइएको छ । सिकारुलाई पुनर्वलको प्रयोग गरी कार्यमा अभ्यस्त बनाउन सकिन्छ । सिकारुको व्यवहारलाई चाहे अनुसारको आकारमा

परिवर्तन गर्न सकिन्छ । ठीक समयमा पुनर्बल प्रयोग गर्न नसक्दा त्यसको असर नकारात्मक पनि हुन सक्छ भन्ने बी.एफ. स्कीनरको भनाइ यहाँ लागू हुने देखिन्छ, किनकि गृहकार्य जाँच गरी विद्यार्थीलाई आवश्यक पृष्ठपोषण दिने, गृहकार्य गर्न प्रेरित गर्ने र नियमित गृहकार्य गर्ने विद्यार्थीलाई हौसला दिनुका साथै बेलाबेलामा पुरस्कृत गर्ने हो भने यसले गृहकार्यलाई नियमित गराउँछ, अभ्यास गर्ने बानीको विकास गराउँछ, पढाइ र लेखाइप्रति अभिरुचि पैदा गराउँछ । जसले गर्दा सिकाइ दिगो हुनुका साथै शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गराउन यसले सहयोग गर्दछ । तसर्थ शैक्षिक कार्यमा गृहकार्यलाई अति महत्वपूर्ण मानिन्छ ।

४. २. १०. पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र शिक्षक निर्देशिकाको उपलब्धता एवम् प्रयोग

पाठ्यक्रम शिक्षण सिकाइ कार्यलाई मार्गनिर्देश गर्नका लागि राष्ट्रियस्तरमा निर्मित मूल दस्तावेज हो । यही पाठ्यक्रमका आधारमा पाठ्यपुस्तक र पाठ्यपुस्तकमा समावेश भएका विषयवस्तु शिक्षण गर्नका लागि सहयोग पुऱ्याउन शिक्षक निर्देशिका तयार पारिएको हुन्छ । पाठ्यक्रम र शिक्षक निर्देशिका शिक्षकका लागि तयार गरिएका हुन् भने पाठ्यपुस्तक विद्यार्थीका लागि तयार पारिएको सामग्री हो । यी तीनै वटा सामग्री शिक्षणका लागि अनिवार्य हुन् । यी तीन वटा सामग्रीहरूलाई उचित प्रयोग गर्न सकेमा शिक्षण सिकाइ निश्चित रूपमा प्रभावकारी हुन्छ ।

त्यसैले यी सामग्रीहरूलाई विद्यालयमा समयमै उपलब्ध गराई तिनीहरूको उचित प्रयोग गर्नुपर्छ । वास्तवमा भन्ने हो भने पाठ्यक्रम र शिक्षक निर्देशिका यति महत्वपूर्ण हुँदाहुँदै पनि विद्यालयमा कमै मात्रामा प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । कतिपय विद्यालयहरूमा त उपलब्ध नै भएको छैन । पाठ्यक्रम र शिक्षक निर्देशिकाको उपलब्धता र प्रयोगको अवस्था कस्तो रहेको छ भन्ने सवालमा निम्नअनुसारका उपशीर्षकहरू राखी सोको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

पाठ्यक्रम सिकाइको बृहत् योजना हो । यसकै आधारमा सम्पूर्ण शैक्षिक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिन्छ । राष्ट्रको शिक्षा नीति र शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको मूल आधार नै पाठ्यक्रम हो । यसले सम्पूर्ण शैक्षिक क्रियाकलापको मार्ग निर्देश गर्दछ । अतः शिक्षण सिकाइमा यसको उपलब्धता एवम् प्रयोग अपरिहार्य र अनिवार्य छ । यसै सन्दर्भमा सम्बन्धित विद्यालयका प्रअ तथा शिक्षकहरूलाई भराइएका प्रश्नावलीका आधारमा प्राप्त प्रतिक्रियालाई अनुसूची १५ मा उल्लेख गरिएको छ ।

अनुसूची १५ लाई विश्लेषण गर्दा पाठ्यक्रमको प्रयोग विद्यालयमा कम मात्रामा हुने गरेको छ । तर विद्यालयमा यस्तो अवस्था हुनु राम्रो मानिँदैन किनकि पाठ्यक्रम शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको मूल दस्तावेज हो । यसैका आधारमा पाठ्यपुस्तक तयार पार्ने, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप निर्धारण र सञ्चालन गर्ने, विद्यार्थी मूल्याङ्कन आदि सबै शैक्षिक क्रियाकलाप सञ्चालन गरिन्छ । तसर्थ पाठ्यक्रमलाई नै सिकाइ उपलब्धि हासिल भए/नभएको मूल्याङ्कन गर्ने मूल आधारका रूपमा लिइन्छ र यसको प्रयोग गरिनु अनिवार्य मानिन्छ ।

शिक्षक निर्देशिका मूलतः शिक्षकलाई शिक्षण गर्न थप सहयोग पुऱ्याउने अभिप्रायले तयार पारिएको पाठ्यसामग्री हो । यसले शिक्षकलाई शिक्षण कार्य गर्न सहयोग गर्दछ । यसले कुनै पनि विषयवस्तुको शिक्षण गर्दा कुन उद्देश्य निर्धारण गर्ने के कस्ता शैक्षिक सामग्रीहरू प्रयोग गर्ने, कुन कुन क्रियाकलाप कसरी गर्ने भन्ने सम्बन्धमा शिक्षकलाई पूर्ण रूपमा सहयोग पुऱ्याउँछ । तसर्थ शिक्षकको लागि शिक्षक निर्देशिकाको उपलब्धता र प्रयोग अनिवार्य छ । यसै सम्बन्धमा सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ. तथा शिक्षकहरूलाई भराइएका प्रश्नावलीका आधारमा प्राप्त प्रतिक्रियालाई अनुसूची १६ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका १६ अनुसार अध्ययनमा संलग्न विद्यालयहरूमा शिक्षक निर्देशिका शिक्षकको मित्र हो । यसले पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि पूरा गराउन केके क्रियाकलाप गराई कसरी शिक्षण गर्ने भन्ने दिशानिर्देश गर्दछ । त्यसै गरी यसले वार्षिक कार्ययोजना, दैनिक पाठयोजना तयार पार्न र प्रभावकारी शिक्षण गरी विद्यार्थीको उपलब्धि स्तरमा सुधार ल्याउन सहयोग गर्दछ । अतः यसको उपलब्धता एवम् प्रयोग अनिवार्य छ ।

४. २. ११. छात्रवृत्ति, पुरस्कार तथा अन्य सहयोग

प्राथमिक तहमा विद्यार्थीहरूको भर्ना, पहुँच र सहभागिता अभिवृद्धि गराउन छात्रवृत्ति कार्यक्रम प्रभावकारी बनेको छ । छात्रवृत्ति कार्यक्रममा सरकारले ठूलो धनराशि खर्च गर्दै आएको छ । प्राथमिक तहमा अध्ययनरत ५०% छात्राहरूलाई, दलितलाई र सीमान्तकृत/ लोपोन्मुखलाई छात्रवृत्ति रकम वितरण गर्ने गरेको छ । यस कार्यक्रमबाट हरेक सुविधा विहिन, गरिब र पिछडिएका वर्गका बालबालिकामा समेत विद्यालयप्रति आकर्षण बढेको छ । यसले विद्यार्थीहरूको भर्नादर, नियमितता र कक्षा उत्तीर्णदरमा पनि सुधार आएको छ । त्यस्तै पुरस्कार वितरण कार्यक्रम मार्फत पनि विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सुधार ल्याउन सकिन्छ । विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको उचित मूल्याङ्कन गरी जेहेन्दार, विद्यार्थीको नियमितता, अनुशासन, खेलकुद, सरसफाइ आदि क्षेत्रमा सक्रिय हुने विद्यार्थीहरूलाई उचित

पुरस्कारको व्यवस्था गर्नाले पनि विद्यार्थीको सहभागिता बढनुका साथै सिकाइमा सुधार आउँछ । यस्ता कार्यक्रमले विद्यार्थीलाई हौसला प्रदान गर्छ, र कार्यप्रति जागरुक हुन प्रेरित गर्छ । त्यस्तै विद्यालयमा खाजाको व्यवस्था गरेर कापी, कलम निःशुल्क वितरण गरेर पनि विद्यार्थीलाई आकर्षित गर्न सकिन्छ । त्यसै गरी विद्यालय स्वागत कार्यक्रम गरेर पनि आफ्ना बालबालिकालाई नियमित रूपमा विद्यालय पठाउन, घरको पढाइमा सहयोग गर्न, सल्लाह दिन आवश्यक हुन्छ । यस्ता कार्यक्रमले विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार ल्याउन मदन गर्दछ । यसै सन्दर्भमा अध्ययनका लागि छनौट गरिएका विद्यालयहरूमा विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयको पहुँचमा ल्याउन र सिकाइमा सुधार ल्याउन केकस्ता कार्यक्रमहरू गर्ने गरेको छ, भनी उत्तरदातालाई गराइएको प्रश्नका आधारमा प्राप्त जानकारीलाई अनुसूची १७ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अनुसूची १७ को तालिकालाई विश्लेषण गर्दा उक्त तालिकाअनुसार छात्रवृत्ति, पुरस्कार, खाजा, कापी कलम वितरण जस्ता विविध कार्यक्रमले विद्यार्थी तथा अभिभावकहरूलाई विद्यालय र शिक्षाप्रति आकर्षित गराएको देखाएको छ । यस्ता कार्यक्रमले विद्यार्थीलाई हौसला प्रदान गर्ने कार्य गर्न उत्प्रेरित जागरुक गराउँछ । विद्यार्थीहरू पुरस्कार वा अन्य केही सेवा सुविधा पाउने प्रलोभनमा नियमित रूपमा विद्यालयमा आउने, पढाइमा ध्यान दिने, पढ्ने बानीको विकास गर्ने जस्ता कार्यमा अभ्यस्त हुन्छन् । प्राथमिक तहका विद्यार्थीले आर्थिक र मानसिक संकटका कारण पढाइमा उचित ध्यान दिँदैनन् । बालबालिकालाई छात्रवृत्ति, पुरस्कार, खाजाको व्यवस्था, कापी कलमको व्यवस्था तथा अन्य स्टेसनरी सामग्रीहरू पुनर्वलका रूपमा प्रदान गरेर विद्यालयमा नियमित गराउन, पढाइमा चाख बढाउन, पढ्ने बानीको विकास गराउनुपर्छ भन्ने बी.एफ. स्कीनरको भनाइ उक्त तालिकामा पुष्टि भएको छ ।

४. ३. सिकाइ उपलब्धिमा देखिएका समस्याहरू

सबै विद्यार्थीहरू नियमित रूपमा विद्यालयमा नआउनु, बीचैमा कक्षा छाड्ने प्रवृत्ति हुनु, विद्यालयमा सबै कक्षाका सम्पूर्ण विषयका शिक्षक निर्देशिकाहरू उपलब्ध नहुनु, सबै विद्यालयहरूमा पाठ्यक्रम उपलब्ध नहुनु र उपलब्ध भएका विद्यालयले पनि कम मात्रामा प्रयोगमा ल्याउनु, निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली नअपनाइनु, विद्यालय निरीक्षक, स्रोतव्यक्ति तथा अन्य निकायबाट पर्याप्त मात्रामा प्रभावकारी निरीक्षण तथा अनुगमन नगरिनु, स्रोतसाधनका अभावका कारण तालिममा सिकेका कुरालाई शिक्षण कार्यमा प्रयोग गर्न कठिनाइ हुनु, विद्यालयमा पर्याप्त मात्रामा शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता नहुनु साथै भएका शैक्षिक सामग्रीलाई पनि कमै मात्रामा प्रयोगमा ल्याउनु,

केही विद्यालयका सीमित मात्रामा शिक्षकहरूले मात्र दैनिक पाठयोजना निर्माण गरी प्रयोग गर्नु, उदार कक्षोन्नति प्रणाली लागू नगरिनु, अधिकांश विद्यार्थीका अभिभावकहरूमा आमाको शैक्षिक स्थिति कमजोर रहनु जस्ता समस्याहरू देखिएका छन् ।

त्यसैगरी न्यून आर्थिक अवस्था हुनु, घरमा पढ्ने वातावरण अनुकूल नहुनु, अभिभावकले आफ्ना बालबालिकाको पढाइका बारेमा विद्यालयबाट जानकारी लिन नचाहनु, घरमा आफ्ना बालबालिकाको पढाइमा निगरानी नराख्नु, अभिभावकले आफ्ना बालबालिकाको पढाइको स्तर कस्तो अवस्थामा छ भनी चासो नदिनु, वि.व्य.स.का पदाधिकारीहरूबाट विद्यालयमा पर्याप्त मात्रामा निरीक्षण तथा अनुगमन नहुनु, शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात बढी हुनु, आजको युग कम्प्युटरको युग हो । त्यसैले कम्प्युटरको महत्व बुझेर कम्प्युटरलाई विद्यालयको पाठ्यक्रममा ऐच्छिक विषयका रूपमा राखेको छ तर धेरैजसो विद्यालयमा कम्प्युटरको अभाव छ ।

कम्प्युटर भएका विद्यालयमा पनि कम्प्युटर सिकाउने तालिमप्राप्त र दक्ष शिक्षकको अभावले गर्दा राम्रोसँग पढाउन समस्या भएको छ, कतिपय विद्यालयका व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरूलाई आफ्नो काम, कर्तव्य र जिम्मेवारी थाहा नहुनु, शिक्षण कार्यमा शिक्षण सामग्रीको ठूलो महत्व हुन्छ तर धेरैजसो विद्यालयहरूमा पर्याप्त मात्रामा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था समयमा नै हुन सकिरहेको देखिदैन ।

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुभाव

यस परिच्छेदमा अधिल्ला खण्डमा प्रस्तुत भएका विश्लेषण र प्राप्त भएका तथ्यहरूका आधारमा अध्ययनको मुख्य प्राप्ति, निष्कर्ष र सुभावलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा अध्ययनका लागि छनौट भएका विद्यालयका समग्र पक्षलाई केलाउँदा प्राप्त भएका तथ्यहरू र प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने विविध तत्वहरूका बारेमा प्राप्त भएका प्राप्तिलाई उल्लेख गरिएको छ ।

५. १ निष्कर्ष

यस अध्ययनको प्राप्ति र विश्लेषणका आधारमा निष्कर्षहरू निकाली निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्राथमिक तहमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाइएको छैन, उदार कक्षोन्नति प्रणाली लागू गरिएको छैन । शैक्षिक सुधारका लागि निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नति प्रणाली लागू गर्नु आवश्यक छ । प्राथमिक तहका विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धि उत्साहजनक देखिँदैन । सबैभन्दा कम गणित विषयमा र सबैभन्दा बढी सिकाइ उपलब्धि नेपाली विषयमा रहेको छ ।

अभिभावकको पेसा एवम् शिक्षा, विद्यार्थीको नियमितता, अनुभवी र तालिमप्राप्त शिक्षकहरू, विद्यार्थीलाई दिइने आर्थिक सहयोग, अनुकूल बसाइ व्यवस्था, शैक्षिक सामग्री, प्र.अ. तथा स्रोतव्यक्तिबाट गरिने कक्षा अवलोकन र पृष्ठपोषण, व्यवस्थापन समितिको सक्रियता, शिक्षक-अभिभावकबीच अन्तर्क्रिया, शैक्षिक सुधारका निम्ति गरिने बैठकहरू, सन्दर्भसामग्री आदि तत्वहरू सिकाइलाई योगदान दिने तत्वहरू हुन् भन्ने यस अध्ययनको निष्कर्ष छ । विद्यालय निरीक्षणको मुख्य उद्देश्य शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाई अपेक्षित उद्देश्य पूरा गर्न सहयोग पुर्याउनु हो । प्रभावकारी निरीक्षण तथा अनुगमनले निरीक्षक, प्र.अ. तथा शिक्षकबीच आत्मीय सम्बन्ध र सहयोग कायम गरी शिक्षकलाई परेका समस्याहरू अन्तर्क्रियाको माध्यमद्वारा छलफल गरी समाधान गर्न सकिने र उच्च सिकाइ उपलब्धि प्राप्तिमा सहयोग पुग्ने भएकाले पर्याप्त मात्रामा प्रभावकारी निरीक्षण तथा अनुगमन गर्नु उपयुक्त मानिन्छ ।

५. २. सुभावहरू

यस अध्ययनको प्राप्त र निष्कर्षका आधारमा सम्बन्धित निकायलाई नीति र कार्यक्रममा सुधार ल्याउन तथा कार्यान्वयन गर्न यस अध्ययनले निम्नअनुसारका सुभाव प्रस्तुत गरेको छ ।

५.२.१ नीतिगत तह

शैक्षिक सत्र सुरु हुनु अगावै सबै तह र कक्षाका पाठ्यपुस्तकहरू आवश्यक परिमार्जन एवम् परिवर्तन गरी छपाइ कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने, जसले गर्दा विद्यालयले शैक्षिक सत्रको सुरुमा नै विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यपुस्तक वितरण गर्न सकोस्, पाठ्यक्रम तथा सबै विषयका शिक्षक निर्देशिकाहरू समयमा नै पर्याप्त मात्रामा तयार गरी सबै विद्यालयमा उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ । विद्यालयको भौतिक संरचना सुधारका लागि सरकारले थप आर्थिक स्रोत उपलब्ध गराउनुपर्ने, विद्यालय निरीक्षक तथा स्रोतव्यक्तिको संख्या थप गरी पर्याप्त मात्रामा निरीक्षण तथा अनुगमन गर्न सक्ने गरी विद्यालय र निरीक्षक अनुपात साविकभन्दा कम कायम गर्नुपर्ने, विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूलाई सरकारले सम्बोधन गर्नुपर्ने, छात्रवृत्ति वितरण निर्देशिका तयार गरी सबै विद्यालयमा उपलब्ध गराउनुपर्ने, स्रोतव्यक्ति तथा विद्यालय निरीक्षकले विद्यालयको नियमित सुपरीवेक्षण र अनुगमन गर्ने कार्य केन्द्रीय स्तरबाटै व्यवस्थित गर्नुपर्छ ।

त्यसैगरी प्रधानाध्यापक, स्रोतव्यक्ति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र अभिभावकहरूको भूमिका र जिम्मेवारी स्पष्टसँग परिभाषित भएको पुस्तिका तयार गर्नुपर्ने, विद्यार्थी-शिक्षक अनुपातलाई साविकभन्दा कम कायम गर्नुपर्ने, विद्यालयलाई बन्द, हडताल मुक्त क्षेत्र बनाउनुपर्ने, विद्यालयलाई राजनीतिक हस्तक्षेप हुन नदिने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

गणित विषयमा सबैभन्दा कम सिकाइ उपलब्धि भएको र अन्य राष्ट्रिय अनुसन्धानलाई हेर्दा पनि गणित विषयको उपलब्धि कम रहेको पाइएकाले यो समस्या राष्ट्रकै समस्या बनेको छ । अतः गणित विषयको सिकाइमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको मूल्याङ्कन अध्ययन गरी सरकारले प्रभावकारी शिक्षण गर्ने संयन्त्रको व्यवस्था गर्नुपर्छ । विद्यालय बाहिर रहेका र नियमित विद्यालय नआउने विद्यार्थीलाई विद्यालयमा आउन आकर्षण हुने गरी छात्रवृत्तिलगायतका कार्यक्रममा थप संरचना गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.३.२ कार्यान्वयन तह

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नति प्रणालीलाई सबै विद्यालयले कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई नियमित रूपमा विद्यालयमा उपस्थित हुन प्रोत्साहित गर्ने ।

अभिभावकहरूमा विभिन्न चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरेर विद्यार्थी सहभागिता र कक्षा उत्तीर्ण दर वृद्धि गर्नुपर्ने । बीचैमा कक्षा छाड्ने दरलाई कम गर्नका लागि छात्रवृत्ति, पुरस्कार तथा अन्य सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्ने, विद्यालयमा कार्यरत सबै शिक्षकहरूलाई नियमित रूपमा विद्यार्थीहरूलाई गृहकार्य दिन, परीक्षण गर्न र आवश्यक पृष्ठपोषण दिन निर्देशन दिने व्यवस्था प्रभावकारी हुनुपर्ने, पाठ्यक्रम तथा शिक्षक निर्देशिका विद्यालयमा उपलब्ध गराई सोको प्रयोग गरिनु पर्ने, समय समयमा शिक्षक अभिभावकबीच अन्तर्क्रिया कार्यक्रमहरू गर्नुपर्ने, विद्यालय भवन/कक्षाकोठा, फर्निचर, घेराबारा आदि निर्माण तथा सम्भारसम्बन्धी कार्यका लागि आवश्यक पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी शिक्षकले तालिममा सिकेका प्रभावकारी शिक्षण विधि र तरिका शिक्षणमा प्रयोग गर्ने वातावरण तयार गर्नुपर्ने, केन्द्रीय तहले निर्धारण गरेका नीति तथा कार्यक्रमलाई विद्यालयमा चुस्त, दुरुस्त ढङ्गबाट कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने तथा विद्यालयको शैक्षिक वातावरण अनुकूल बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

५.२.३ अनुसन्धान तह

प्रत्येक वर्ष विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि के कति मात्रामा वृद्धि भयो वा कमी भयो भनी मूल्याङ्कन अध्ययन गर्नुपर्ने, कुन तत्वले सिकाइ उपलब्धिमा प्रत्येक वर्ष फरक ल्याउने गर्छ, त्यस्ता तत्वको पहिचान गर्नुपर्ने, प्रत्येक वर्ष अगाडिका अध्ययनहरूले सिफारिस गरेअनुसार सरकारले अध्ययन प्रतिवेदन प्रकाशन गरी शिक्षक, विद्यालय सुपरीवेक्षकहरू, व्यावसायीहरू आदिलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ भने कक्षाकोठाभित्रको सिकाइको अवस्था कस्तो छ भनी बुझ्नका लागि Top Down नभएर Bottom to top पद्धति अपनाउने कुराको थालनी गर्न जरुरी देखिन्छ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६४), *शैक्षिक निरीक्षण र नेपालको शैक्षिक प्रणाली*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- उपाध्याय, लोकनाथ (२०६१), *तनहुँ जिल्लाको प्राथमिक विद्यालयहरूको शैक्षिक उपलब्धिलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरू एक अध्ययन (अप्रकाशित शोधपत्र)*, ताहाचल : महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।
- कोइराला, विश्वनाथ र श्रेष्ठ चन्द्रबहादुर (२०६३), *शैक्षिक व्यवस्थापन र संगठनात्मक व्यवहार*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- खनाल, गणेशप्रसाद र श्रीप्रसाद (२०६७), *शैक्षणिक मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : जुपिटर पब्लिसर्स एन्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।
- खनाल, पेशल (२०६२), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, कीर्तिपुर : स्टुडेन्ट्स बुक्स ।
- खनाल, मधुविलास र साथीहरू (२०५९), *कक्षाकोठामा मनोविज्ञान*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- जि.शि.का., सिन्धुली (२०६९), *शैक्षिक फलकहरू*, सिन्धुली : जिल्ला शिक्षा कार्यालय ।
- जि.शि.का., सिन्धुली (२०६८/६९), *शैक्षिक बुलेटिन*, सिन्धुली : जिल्ला शिक्षा कार्यालय ।
- नेपाल सरकार राष्ट्रिय योजना आयोग (२०६४), *तीन वर्षीय अन्तरिम योजना, २०६४-०६७* : काठमाडौं : लेखक ।
- प.नि.का. (२०६६), *स्वाध्ययन सामग्री*, भक्तपुर : लेखक ।
- पा.वि.के. (२०६४), *शिक्षा*, भक्तपुर : लेखक ।
- पा.वि.के. (२०६५), *प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम*, भक्तपुर : लेखक ।
- पोखरेल, पूर्णचन्द्र (२०६५), *उच्च र न्यून आर्थिक स्तरका विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धिबीच तुलनात्मक अध्ययन (अप्रकाशित शोधपत्र)*, ताहाचल : महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।
- भुसाल, खेमनन्द (२०६३), *विद्यार्थीको पारिवारिक आर्थिक अवस्था र उनीहरूले प्राप्त गर्ने शैक्षिक उपलब्धिबीच एक अध्ययन (अप्रकाशित शोधपत्र)*, ताहाचल: महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।
- वाग्ले, मनप्रसाद (२०६५), *शिक्षाको परिचय*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, चिरञ्जीवी र निर्मला (२०६२), *शिक्षाको आधार*, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।
- शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय (२०६४), *नेपालको शैक्षिक फलक*, काठमाडौं : लेखक ।
- शिक्षा विभाग (२०६६), *विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना*, काठमाडौं : लेखक ।
- शिक्षा विभाग (२०६८), *प्राथमिक तहको उपलब्धि परीक्षण प्रतिवेदन*, काठमाडौं : लेखक ।
- शिक्षा विभाग (२०६८/६९), *शिक्षा विभागद्वारा गरिएका अध्ययनहरूको प्रतिवेदन*, भक्तपुर : लेखक ।

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : १

विद्यार्थीहरूको समग्र उपलब्धि

कक्षा	विषय	राष्ट्रिय तहको औसत अङ्क	क्षेत्रीय तह : मध्यमाञ्चलको औसत अङ्क
५	नेपाली	४५.०८	४२.४८
	अङ्ग्रेजी	३९.६८	३५.६७
	गणित	४७.६४	४४.९७
	विज्ञान	४५.५६	३९.९८
	सामाजिक शिक्षा	६५.३५	६४.८४

स्रोत: शैक्षिक प्रतिवेदन, २०६९/०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : २

जिल्लागत तह

जिल्ला	विषय	विषयगत औसत अङ्क		जिल्लागत औसत अङ्क	
		कक्षा ३	कक्षा ५	कक्षा ३	कक्षा ५
सिन्धुली	नेपाली	५९.२६	४८.६	४९.३७	४६.०५
	गणित	४८.७६	४४.८		
	अङ्ग्रेजी	४८.९	४४.७७		

स्रोत : उपलब्धि परीक्षण प्रतिवेदन, २०६९

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धता प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : ३

विद्यार्थीको भर्ना तथा कक्षा छाड्ने स्थिति

क्र स	विद्यालयको नाम	भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या			कक्षा छाड्ने विद्यार्थी सङ्ख्या			कक्षा छाड्ने प्रतिशत
		छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	
१	श्री चक्राणी नि.मा.वि. खारखोला	५७	४३	१००	२	४	६	६.०
२	श्री चण्डेश्वरी उ.मा.वि. डाढी	१२०	९०	२१०	६	५	११	१३.१
३	श्री जनसेवी प्रा.वि. दमार	६७	५६	१२३	४	३	७	८.६१
४	श्री लाँलीगुराँस प्रा.वि. मभिनीदमार	४५	५५	१००	४	२	६	६.६
५	श्री माध्यमिक विद्यालय बेलटार	५४	६८	१२२	३	४	७	८.५४
६	श्री शंकरेश्वर उ.मा.वि. जखनी	४५	५८	१०३	५	६	११	११.३३
७	श्री उज्यालो प्रा.वि. हायूगाउँ	२९	३१	६०	३	२	५	३.०
८	श्री कमला जनज्योति मा.वि. सिलामे	५०	५०	१००	४	४	८	८.०
९	श्री वरुणदेवी उ.मा.वि. खट्टार	१११	१०५	२१६	७	६	१३	१८.०८
	जम्मा		५५	११३				
		५७८	६	४	३८	३६	७४	६.५२

स्रोत: विद्यालय तथ्याङ्क विवरण, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धता प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : ४

परीक्षामा सम्मिलित र उत्तीर्ण अवस्था

क्र स	विद्यालयको नाम	परीक्षामा सम्मिलित			परीक्षामा उत्तीर्ण			प्रतिशत
		छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	
१	श्री चक्राणी नि.मा.वि. खारखोला	५५	३९	९४	४९	३५	८४	८९.३६
२	श्री चण्डेश्वरी उ.मा.वि. डाढी	११४	८५	१९९	१०६	८१	१८७	९३.९७
३	श्री जनसेवी प्रा.वि. दमार	६३	५३	११६	५९	४८	१०७	९२.२४
४	श्री लालीगुराँस प्रा.वि. मभिनीदमार	४१	५३	९४	३७	४७	८४	८९.३६
५	श्री माध्यमिक विद्यालय बेलटार	६१	६४	१२५	५७	५९	११६	९२.८०
६	श्री शंकरेश्वर उ.मा.वि. जखनी	४०	५२	९२	३७	४८	८५	९२.३९
७	श्री उज्यालो प्रा.वि. हायूगाउँ	२६	२९	५५	२३	२५	४८	८७.२७
८	श्री कमला जनज्योति मा.वि. सिलामे	४६	४६	९२	४०	४२	८२	८९.१३
९	श्री वरुणदेवी उ.मा.वि. खट्टार	१०४	९९	२०३	९८	९१	१८९	९३.१०
	जम्मा	५५०	५२०	१०७०	५०	४७६	९८२	९१.७८

स्रोत: विद्यालय रिजल्ट सीट, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : ५

नमूना छनोटमा परेका विद्यालयहरूको सिकाइ उपलब्धिको अवस्था

क्र.स.	विद्यालय	कक्षा	विषयगत सिकाइ उपलब्धि					औसत उपलब्धि
			नेपाली	अङ्ग्रेजी	गणित	विज्ञान	सामाजिक	
१	श्री चक्राणी नि.मा.वि. खारखोला	१	४९.७३	४३.८०	३९.३	४९.९५	४४.९२	
		२	३६.३५	३८	६०.७५	७९.२५	५२.९४	
		३	३९.६०	३७.४०	३६.७२	६२.०२	५३.९६	
		४	३३.९२	९६.०३	२९.५४	३२	४७.४९	
		५	३९.४०	३९.९३	३९.४३	४८.८६	५९.६२	
		जम्मा	३९.६४	३३.२७	३७.८९	५०.८६	४९.८५	
२	श्री चण्डेशवरी उ.मा.वि. डाढी	१	७२	८०	७०	६३	५८	
		२	५३	५८	४५	५९	५२	
		३	४६	४९	४८	५३	५६	
		४	३९	२२	३३	४३	५२	
		५	३६	२९	३४	३६	३५	
		जम्मा	४९.२	४७.६	४६	४९.२	५०.६	
३	श्री जनसेवी प्रा.वि. दमार	१	३५.७७	३३.५९	२९.३६	२८.८२	२७.६८	
		२	४३	३४.९५	३८.५५	३२	९९	
		३	४७.६०	५७.६०	४९	३०.४०	२९	
		४	३२	४४	३२.२८	३७.२८	४९	
		५	३३	४४	३४	३८.७४	३९	
		जम्मा	३८.२७	४२.६७	३४.९८	३३.४५	३९.९४	
४	श्री लालीगुराँस प्रा.वि. मभिकनीदमार	१	३९.३०	४६.९०	२५.८२	४२.६६	४३.७४	
		२	६३.४५	७४.०५	४७.७५	४६.८	६३.९	
		३	६७.२८	५४.९३	५५.७७	७६	६०.९	
		४	३९.९५	४२.८०	३४.९६	५२	६६	
		५	३४.८३	३५.६४	२६.३७	४९.२०	३६.४७	
		जम्मा	४८.८	५०.५४	३८.९३	५३.३३	५४.०४	
५	श्री मा.वि. बेलटार	१	४३.५९	४८.९२	४७.८४	४६.८६	४०.४६	
		२	४४	५९.६०	३३.३७	४४.२३	३५.९९	
		३	२८.४८	३२.४८	५३.३९	४९.३५	२४.३८	
		४	३५.९६	२७.६७	२६.९६	३३.२२	३४.७७	
		५	४५.७९	४०.७९	३३.४५	४९.४९	४४.२५	
		जम्मा	३९.५५	४०.९२	३९	४९.४९	३५.७९	
६	श्री शंकरेशवर उ.मा.वि. जखनी	१	४५.३३	४६.७४	४७.८२	४७.९५	४३.३०	
		२	४७.२५	३७.४	४५.२३	४३.४७	३७.२५	
		३	३९.०९	४९.०७	३२.९३	३७.०५	३४.३७	
		४	३८.९३	३३.६५	२९.४४	३८.७३	३६.९७	

७		५	४४.३२	३४.२७	३४	४०.४२	३९.७५	
		जम्मा	४२.९७	३८.६३	३७.७२	४९.३६	३८.३३	३९.८
	श्री उज्यालो प्रा.वि. हायू गाउँ	१	४७.८७	४९	४३.९३	५०.३७	५२.६७	
		२	५०	४४.२०	३८.२५	६०.५०	५९	
		३	५९.४४	४४.८५	३६.२९	५९	५४.२२	
		४	४९.४७	४३.५२	४६	६०.७८	६५.९२	
	जम्मा	४९.७	४३.३९	४०.९२	५७.६६	५५.७५	४९.८४	
५	श्री कमला जनज्योति मा.वि. सिलामे	१	४९	४९.२३	४०.९०	३५.३७	४२.७२	
		२	४३.९०	३५.९५	२७.४६	३.८५	३९.५७	
		३	४७.३०	३३.९६	३०	३४.५६	४२.९३	
		४	४०	३२.३७	२८.३८	३९.७७	३७.९५	
		५	४५.३०	३६.५५	३३.४७	४५.४९	३६.४७	
		जम्मा	४४.९४	३६.०९	३२.०४	३७.७९	३९.९३	३८.९४
९	श्री वरुणदेवी उ.मा.वि. खट्टार	१	६५.९५	४३.७७	४५.२५	४५.५५	६४.३५	
		२	६२.२५	४४.२४	४४.९५	४२.०८	५७.०९	
		३	५५.९७	३३.४७	४०.९९	४३.७६	५५.३३	
		४	५५.६८	३८.९३	४२.९३	४४.९३	४४.९७	
		५	५५.२९	३६.७५	३४.६७	४५.६७	४५.७९	
		जम्मा	५८.७	३९.२७	४९.२८	४४.२४	५३.३३	४७.३६
	औसत जम्मा	४५.७५	४९.२८	३८.६६	४५.४८	४५.४२		

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : ६

योजना निर्माणको अवस्था

क्र.स.	विवरण	तयार गरेको		तयार गरी कार्यान्वयन गरेको		तयार नै नगरेको	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	वार्षिक कार्यतालिका	७	७७.७८	७	७७.७८	२	२२.२२
२	वार्षिक कार्ययोजना	५	५५.५६	४	४४.४४	४	४४.४४
३	एकाइ योजना	२	२२.२२	२	२२.२२	७	७७.७८
४	दैनिक पाठ्ययोजना	४	४४.४४	४	४४.४४	५	५५.५६
५	दैनिक कार्यतालिका	९	१००	९	१००	-	-
६	विद्यालय सुधार योजना	९	१००	६	६६.६६	-	-

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : ७

विद्यार्थीको नियमितताको अवस्था

क्र.स.	विद्यालयको नाम	विद्यालय खुलेको दिन	पढाइ भएको दिन	विद्यार्थी औसत उपस्थिति
१	श्री चक्राणी नि.मा.वि. खारखोला	२२४	१८३	१३६
२	श्री चण्डेश्वरी उ.मा.वि. डाढी	२२०	१८०	१३२
३	श्री जनसेवी प्रा.वि. दमार	२३३	१९२	१२७
४	श्री लालीगुराँस प्रा.वि. मभिनीदमार	२२४	१८०	१३०
५	श्री मा.वि. बेलटार	२३३	१९२	१३३
६	श्री शंकरेश्वर उ.मा.वि. जखनी	१९०	१७९	१३५
७	श्री उज्यालो प्रा.वि. हायू गाउँ	२३०	१९५	१४४
८	श्री कमला जनज्योति मा.वि. सिलामे	२२०	१९०	१३६
९	श्री वरुणदेवी उ.मा.वि. खट्टार	२२०	१९०	१४३
	औसत जम्मा	२२१.५८	१८६.७८	१३५

स्रोत : विद्यालयको शैक्षिक विवरण, २०६९

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : ८

निरीक्षण तथा अनुगमन विवरण

क्र.स.	विद्यालय	स्रोतव्यक्ति	वि.नि.	अन्य निकायका व्यक्ति
१	श्री चक्राणी नि.मा.वि. खारखोला	१	०	४
२	श्री चण्डेश्वरी उ.मा.वि. डाढी	२	१	५
३	श्री जनसेवी प्रा.वि. दमार	१	०	३
४	श्री लालीगुराँस प्रा.वि. मभिनीदमार	१	०	२
५	श्री मा.वि. बेलटार	२	०	१
६	श्री शंकरेश्वर उ.मा.वि. जखनी	२	०	४
७	श्री उज्यालो प्रा.वि. हायू गाउँ	१	०	१
८	श्री कमला जनज्योति मा.वि. सिलामे	२	१	४
९	श्री वरुणदेवी उ.मा.वि. खट्टार	२	१	६
जम्मा		१४	३	३०

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : ९

शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता एवम् प्रयोगको अवस्था

क्र.स.	प्रयोगको अवस्था	प्र.अ.		शिक्षक		वि.व्य.स.		औसत	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	सधैं प्रयोग हुन्छ ।	१	११.११	१	११.११	-		२	७.४१
२	कहिलेकाहीं हुन्छ ।	७	७७.७८	६	६६.६६	७	७७.७८	२०	७४.०७
३	मुस्किलले प्रयोग हुन्छ ।	१	११.११	२	२२.२२	२	२२.२२	५	१८.५२
४	कहिल्यै हुँदैन ।	-	-	-	-	-	-	-	-

स्रोत : स्थलगत अध्ययन सर्वेक्षण, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : १०

विद्यालयमा प्रयोग गरिने शैक्षिक सामग्री विवरण

क्र.स.	शैक्षिक सामग्रीको किसिम	प्र.अ.		शिक्षक		विद्यार्थी		औसत	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	स्थानीय स्तरमा पाइने शैक्षिक सामग्री	५	५५.५६	६	६६.६७	८	४४.४४	१९	५२.७८
२	शिक्षक/विद्यार्थी निर्मित सामग्री	३	३३.३३	३	३३.३३	६	३३.३३	१२	३३.३३
३	बजारबाट खरिद गरिएका सामग्रीहरू	१	११.११			४	२२.२२	५	१३.८९

स्रोत : स्थलगत अध्ययन सर्वेक्षण, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : ११

अध्ययनमा संलग्न विद्यालयको भौतिक विवरण

क्र.स.	विवरण	पर्याप्त		ठिकै		अभाव	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	भवन/कक्षाकोठा	५	५५.५६	३	३३.३३	१	११.११
२	फर्निचर	३	३३.३३	४	४४.४४	२	२२.२२
३	शौचालय	५	५५.५६	३	३३.३३	१	११.११
४	खानेपनी	४	४४.४४	४	४४.४४	१	११.११
५	खेलमैदान	३	३३.३३	३	३३.३३	३	३३.३३
६	खेलकुद सामग्री	२	२२.२२	४	४४.४४	३	३३.३३
७	पुस्तकालय			३	३३.३३	६	६६.६७
८	घेराबेरा	१	११.११	३	३३.३३	५	५५.५६
९	कम्प्यूटर			३	३३.३३	६	६६.६७

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : १२

मूल्याङ्कन सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	विद्यालय सङ्ख्या	प्रतिशत
१	एकैचोटि वार्षिक नतिजा प्रकाशन गर्ने समयमा	२	२२.२२
२	प्रत्येक महिनामा १ पटक	१	११.११
३	विद्यालयले लिने प्रत्येक परीक्षा (त्रैमासिक, अर्धवार्षिक, वार्षिक) पश्चात्	५	५५.५६
४	६/६ महिनामा	१	११.११

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : १३

आचारसंहिता निर्माण एवम् कार्यान्वयनको स्थिति

क्र.स.	विवरण	प्र.अ.		शिक्षक		वि.व्य.स		औसत	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	आचारसंहिता निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।	६	६६.६७	६	६६.६७	६	६६.६७	१८	६६.६७
२	यसको आवश्यकता महसुस गरिएको छैन ।	०	०	०	०	०	०	०	०
३	आचारसंहिता निर्माण गरिएको तर कार्यान्वयन नभएको अवस्था छ ।	१	११.११	१	११.११	१	११.११	३	११.११
४	अब निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ला ।	२	२२.२२	२	२२.२२	२	२२.२२	६	२२.२२

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : १४

गृहकार्य सम्बन्धी विवरण

क्र.स	विवरण	प्र.अ.		शिक्षक		विद्यार्थी		अभिभावक		औसत	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	गृहकार्य दिने गरेको छ	९	१००	९	१००	१८	१००	९	१००	४५	१००
२	दिएको गृहकार्य जाँचे गरेको छ ।	५	५५.५६	३	३३.३३	८	४४.४४	४	४४.४४	२०	४४
३	दिएको गृहकार्य जाँचे गरेको छैन ।	०	०	०	०	२	११.११	१	११.११	३	६.६७
४	गृहकार्य जाँचे र पृष्ठपोषण दिने गरेको छ ।	४	४४.४४	६	६६.६७	८	४४.४४	४	४४.४४	२२	४८.८९
५	गृहकार्य नै दिने गरेको छैन ।	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : १५

पाठ्यक्रमको उपलब्धता एवम् प्रयोगको स्थिति

क्र.स	विवरण	प्र.अ.		शिक्षक		औसत	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	पाठ्यक्रमको आधारमा शिक्षण गर्ने गरेको छ	२	२२.२२	२	२२.२२	४	२२.२२
२	विरलै प्रयोग हुने गरेको छ	६	६६.६७	५	५५.५६	११	६१.११
३	विद्यालयमा उपलब्ध छैन अब किनेर ल्याउनु पर्ला	१	११.११	१	११.११	२	११.११
४	पाठ्यक्रम ल्याएको त हो तर अहिले कता पन्यो	०	०	१	११.११	१	५.५६
५	शिक्षकलाई दिएको थियो उहाँकै घरमा होला	०	०	०	०	०	०

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : १६

शिक्षक निर्देशिकाको उपलब्धता एवम् प्रयोगको अवस्था

क्र.सं.	विवरण	प्र.अ.		शिक्षक		औसत	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	शिक्षक निर्देशिका पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध रहेको र प्रयोग हुने गरेको अवस्था छ	१	११.११	१	११.११	२	११.११
२	विद्यालयमा उपलब्ध छैनन्	२	२२.२२	२	२२.२२	४	२२.२२
३	मुस्किलले एउटा वा दुई वटा मात्र विद्यालयमा उपलब्ध छन् ।	६	६६.६७	६	६६.६७	१२	६६.६७

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : १७

छात्रवृत्ति, पुरस्कार तथा अन्य सहयोगले पारेको प्रभावको स्थिति विवरण

क्र.सं.	विवरण	प्र.अ.		शिक्षक		वि.व्य.स. अध्यक्ष		अभिभावक		स्रोतव्यक्ति		औसत	
		सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सुधार आएको	९	१००	९	१००	९	१००	७	७७.७८	१	१००	३५	९५
२	छात्रवृत्तिले विद्यार्थी विद्यालय र शिक्षाप्रति आकर्षित भएको	९	१००	९	१००	९	१००	९	१००	१	१००	३७	१००
३	पुरस्कार पाउने विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि भएको	९	१००	८	८८.८९	८	८८.८९	८	८८.८९	१	१००	३४	९१.८९
४	खाजाको व्यवस्थाले विद्यार्थीको सहभागिता र नियमितता वृद्धि हुनुका साथै सिकाइमा सुधार ल्याउन सहयोग पुऱ्याउने	३	३३.३३	३	३३.३३	३	३३.३३	३	३३.३३	१	१००	१३	३५.१४
५	विद्यालय स्वागत कार्यक्रमले विद्यालयप्रति सकारात्मक धारणा दिने र गुणस्तरीय शिक्षामा टेवा मिल्ने	४	४४.४४	४	४४.४४	४	४४.४४	४	४४.४४	१	१००	१७	४५.९५

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७०

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू
अनुसूची : १८

प्र.अ./शिक्षकका लागि प्रश्नावली

प्र.अ./ शिक्षकको नाम :..... अनुभव वर्ष :.....

विद्यालयको नाम :.....

१. विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धि अवस्था कस्तो छ ?

.....

२. विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धिलाई कति कति समयमा विश्लेषण गरेर हेर्ने गर्नु भएको छ ?

.....

३. न्यून सिकाइ उपलब्धि भएका विद्यार्थीहरूलाई के कस्तो समस्याहरू रहेको पाउनु भयो ?

.....

४. के विद्यालयले विद्यार्थीको भर्ना अवस्था, नियमितता, अनियमितता, कक्षा उतीर्ण, बीचैमा कक्षा छाड्ने, कक्षा दोहोर्याउने तथा सिकाइ उपलब्धि स्तर देखिने र भल्किने किसिमका विभाजित तथ्याङ्कहरू विद्यालयले अभिलेखको रूपमा राख्ने गरेको छ ?

.....

५. विद्यालयमा कुन कुन शैक्षणिक योजनाहरू तयार गरी लागू गर्ने गरेको छ ?

.....

६. तपाईंको विद्यालयमा शिक्षक निर्देशिकाको उपलब्धता एवम् प्रयोगको अवस्था कस्तो छ ?

.....

७. तपाईंको विद्यालयमा पाठ्यक्रमको प्रयोग गर्ने सवालमा हालको अवस्था कस्तो छ ?

.....

८. विद्यालयमा आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरू कसरी उपलब्ध गराउने गर्नु भएको छ ?

.....

९. तपाईंको विद्यालयमा शिक्षण कार्यमा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग कतिको हुने गर्छ ?

.....

१०. तपाईंको विद्यालयमा कस्ता किसिमका शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग बढी हुने गर्दछ ?

.....

११. विद्यालयमा स्टाफ बैठक कति कति समयमा बस्ने गरेको छ ?

.....

१२. शिक्षक स्टाफ बैठकमा छलफल हुने गरेका मुख्य विषयवस्तुहरू (Agendas) कुन पक्षमा बढी केन्द्रित हुने गर्दछ ?

.....

१३. तपाईंको विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकहरूमध्ये तल देहाय बमोजिमका शिक्षकहरूको संख्या कति कति रहेको छ ?

.....

१४. तालिममा सिकेका कुरालाई शिक्षण कार्यमा प्रयोग गर्न कुनै कठिनाई छ कि ?

.....

यदि कठिनाई भए के कस्ता कठिनाईहरू छन् ? खुलाउनुहोस् ।

.....

१५. विद्यालयको शैक्षिकस्तर वृद्धि गर्ने सम्बन्धमा स्रोतकेन्द्र, जि. शि. का. वा अन्य निकायबाट वर्षमा कतिपटक निरीक्षण हुनेगरेको छ ?

.....

१६. वि. ब्य. स. को बैठक कति कति समयमा बस्ने गरेको छ ?

.....

१७. विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठकमा छलफल हुने गरेका मुख्य विषयवस्तु (Agendas) कुन पक्षमा केन्द्रित हुने गर्दछन् ?

.....

१८. विद्यालयमा कक्षाकोठाको उपलब्धता कस्तो छ ?

.....

१९. विद्यालयमा फर्निचरको व्यवस्था कस्तो छ ?

.....

२०. विद्यालयमा खानेपानीको कस्तो व्यवस्था छ ?

.....

२१. विद्यालयमा शौचालयको कस्तो व्यवस्था छ ?

.....

२२. खेलमैदानको अवस्था कस्तो छ ?

.....

२३. विद्यालयमा खेलकुद सामग्रीको उपलब्धता कस्तो छ ?

.....

२४. विद्यालयको घेराबाराको अवस्था कस्तो छ ?

.....

२५. के प्रथमिक तहका सबै बालबालिकाहरू नियमितरूपमा विद्यालय आउँछन् ?

.....

२६. तपाईंको विद्यालयमा शिक्षक तथा विद्यार्थी आचारसंहिताको निर्माण एवम् कार्यान्वयनको अवस्था कस्तो रहेको छ ?

.....

२७. प्राथमिक तहका बालबालिकालाई नियमित रूपमा विद्यालयमा उपस्थित गराउन के गर्नु आवश्यक छ ?

.....

.....

२८. विद्यालयको शैक्षिक स्तर खस्कदै जानुका कारण के के छन् ?

.....

.....

२९. के प्राथमिक तहमा विद्यार्थीको शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्न सकिएला ?

.....

.....

३०. शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्ने खालका कुनै कार्यक्रमहरू गर्नु भएको छ ? छ भने के कस्ता कार्यक्रमहरू गर्नु भएको छ ?

.....

.....

३१. चालु शैक्षिक सत्रमा कति पटक निरीक्षण तथा अनुगमन भएको छ ?

.....

.....

३२. निरीक्षणमा उल्लेख भएका सुझावहरू मध्ये शैक्षिक पक्षहरू सुधार गर्न दिइएका मुख्य सुझावहरू के के छन् ?

.....

.....

३३. तपाईंको विचारमा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि स्तर वृद्धि गर्ने प्रभावकारी उपायहरू के के हुन सक्छन् ?

.....

३४. यस बाहेक तपाईंको आफ्नो थप भनाइ केही छ कि ?

.....

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : १९

विद्यार्थीका लागि अन्तर्वार्तामा सोधिएका प्रश्नावली

विद्यार्थीको नाम :

कक्षा: उमेर :

विद्यालयको नाम :

ठेगाना :

१. तिम्रो परिवारमा कति जना छौ ?

.....

२. तिम्रो परिवारमा कसकसले के के काम गर्नुहुन्छ ?

.....

३. तिम्रो परिवारमा पढ्न र लेख्न जान्ने कति जना छन् ?

.....

४. तिम्रो परिवारको मासिक कमाइ कति छ ?

.....

५. तिम्रीलाई घरमा पढ्न कसले सहयोग गर्छ ?

.....

६. तिम्रीलाई पढ्नु पर्छ भनेर कसले प्रोत्साहित गर्छ ?

.....

७. तिम्रीले कुनै छात्रवृत्ति वा पुरस्कार स्वरूप केही पाएका छौ ?

.....

८. तिम्रीले यो छात्रवृत्ति वा पुरस्कार किन पाएका हो ?

.....

९. तिम्री घरमा कति घण्टा पढ्छौ ?

.....

१०. तिम्रो आमाको शैक्षिक स्थिति कस्तो छ ?

.....

११. तिम्रो बुबाको शैक्षिक स्थिति कस्तो छ ?

.....

१२. तिम्रीलाई पढाइमा के के समस्या भएका छन् ?

.....

१३. ती समस्याको समाधान कसरी भैदिए हुन्थ्यो जस्तो लाग्छ ?

.....

१४. तिम्रो अरू केही भनाइ छ कि ?

.....

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : २०

विद्यालय व्यवस्थापन समितिका लागि प्रश्नावली

नाम :

विद्यालयको नाम:

ठेगाना:

अनुभव वर्ष :

१. तपाईंको विद्यालयमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धि स्तर कस्तो छ ?

.....

२. विद्यालयमा शिक्षक तथा कर्मचारी नियमितताको अवस्था कस्तो छ ?

.....

३. के विद्यालयमा शिक्षकले पढाएको कक्षा अवलोकन गर्ने गर्नुभएको छ ?

.....

४. वि. व्य. स. को बैठक कति कति समयमा बस्ने गरेको छ ?

.....

५. शिक्षकहरूलाई तालिममा पठाउनका लागि केका आधारमा कस्तो शिक्षकलाई छनौट गर्नुहुन्छ ?

.....

६. विद्यालयको शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्न आवश्यक सामान तथा शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता तथा पर्याप्तताको स्थिति कस्तो छ ?

.....

७. तपाईंको विद्यालयमा शिक्षक तथा विद्यार्थी आचारसंहिताको निर्माण एवम् कार्यान्वयनको अवस्था कस्तो रहेको छ ?

.....

८. विद्यालयको अघिल्लो वर्षको आय -व्यय तथा शैक्षिक उपलब्धि र आगामी वर्षको शैक्षिक कार्यक्रमको सम्बन्धमा सबै अभिभावक र चन्दादातालाई कसरी जानकारी गराउने गरेको छ ?

.....

९. वि. व्य. स. को बैठकमा शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्ने सम्बन्धमा केकस्ता छलफल तथा निर्णय हुने गरेको छ ?

.....

१०. तपाइको विचारमा विद्यार्थीको शैक्षिक स्तर दिन प्रतिदिन खस्कदै जानुका कारण के के हुन सक्छन् ?

.....

११. विद्यालयको शैक्षिक स्तर उकास्न तपाईं के सुझाव दिनु हुन्छ ?

.....

१२. तपाईंको आफ्नो केही भनाइ छ कि ?

.....

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : २१

अभिभावकका लागि प्रश्नावली

नाम:

उमेर :

ठेगाना :

पेसा :

१. तपाइले आफ्ना बालबालिकालाई नियमित रूपमा विद्यालय पठाउनुभएको छ ?

.....

२. विद्यालयको पठनपाठन तथा अन्य कार्यक्रमहरूबाट कति सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

.....

३. प्र.अ. तथा शिक्षकहरूबाट बालबालिकाको पढाइ सम्बन्धमा सुझावहरू प्राप्त गर्नु भएको छ ?

.....

४. विद्यालयले तपाईंका बालबालिकाको पढाइको अवस्था तथा प्रगतिबारे समय समयमा जानकारी दिने गरेको छ ?

.....

५. तपाइको बालबालिकाका लागि आवश्यक सबै पाठ्यपुस्तक उपलब्ध छन् ?

.....

६. पाठपुस्तकको व्यवस्था कसरी हुने गरेको छ ?

.....

७. तपाईंका छोराछोरी घरमा कति घण्टा पढ्छन् ?

.....

८. के तपाईंका बालबालिकाले घरमा गृहकार्य गर्ने गर्छन् ?

.....

९. शिक्षकले विद्यार्थीलाई गृहकार्य दिने, गृहकार्य जाँच्ने र पृष्ठपोषण दिने गरेको पाउनु भएको छ ?

.....

१०. बालबालिकाले गृहकार्य नगरेको कारण के हुनसक्छ ?

.....

११. आफ्ना बालबालिकाको पढाइको स्तर कस्तो छ जस्तो लाग्छ ?

.....

१२. विद्यालयले आयोजना गरेको अभिभावक भेला कार्यक्रममा तपाईं सधैं उपस्थित हुने गर्नु भएको छ ?

.....

१३. बालबालिकाको अध्ययनका लागि अन्य कुनै निकायबाट सहयोग पाउनुभएको छ ? छ भने के, कस्तो र कुन निकायबाट सहयोग पाउनुभएको छ ? खुलाउनुहोस् ।

.....

१४. विद्यालयमा पठनपाठनका अतिरिक्त अन्य कुन कुन कार्यक्रम हुने गरेको पाउनु भएको छ ?

.....

१५. तपाइले आफ्ना बालबालिकाको पढाइको स्तर बढाउन के के प्रयास गर्नु भएको छ ?

.....

१६. तपाइलाई आफ्ना बालबालिकाले राम्रो अध्ययन गर्न ककसले केके गरिदिए हुन्थ्यो जस्तो लाग्छ ?

.....

१७. तपाईंको आफ्नो भन्नु केही छ कि ?

.....

प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसूची : २२

स्रोतव्यक्ति/विद्यालय निरीक्षकका लागि प्रश्नावली

नाम : अनुभव वर्ष :

स्रोतकेन्द्र :

१. तपाईंले आफ्नो स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका विद्यालयहरूमा निरीक्षण तथा अनुगमन गर्न कति कति समयमा जाने गर्नुभएको छ ?

.....

२. विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयको पहुँचमा ल्याउन केकस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएको पाउनुभएको छ ?

.....

३. विद्यालय निरीक्षण तथा अनुगमन गर्न जाँदा कुन पक्षलाई बढी जोड दिने गर्नुभएको छ ?

.....

४. के तालिममा सिकेका कुरालाई शिक्षकले शिक्षण कार्यमा प्रयोग गरेका छन् ?

.....

५. शिक्षकहरूको कार्यक्षमताको अभिलेख राख्ने कुरामा कसरी मूल्याङ्कन गर्ने गर्नुभएको छ ?

.....

६. आफ्नो क्षेत्रअन्तर्गतका विद्यालयहरूको शैक्षिक तथ्याङ्कहरू संकलन तथा विश्लेषण गरेर हेर्ने गर्नुभएको छ ?

.....

७. तपाईंको क्षेत्रमा प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धि स्तर कस्तो रहेको पाउनु भयो ?

.....

८. उर्लावारी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक संख्या मध्ये तालिम प्राप्त, आंशिक रूपमा तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकको संख्या कति कति रहेको छ ?

तालिम प्राप्त शिक्षक संख्या :

आंशिक तालिम प्राप्त शिक्षक संख्या :

तालिम अप्राप्त शिक्षक संख्या :

९. के प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि गर्न सकिएला ?

.....

१०. स्रोतकेन्द्र मार्फत शैक्षिक उपलब्धि स्तर वृद्धि गर्ने खालका कुनै कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नुभएको छ ? यदि छ भने के कस्ता कार्यक्रमहरु गर्नुभएको छ ?

.....

११. प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धिमा कुन कुन तत्वले प्रभाव पारेको हुन्छ ?

.....

.....

१२. विद्यालयको शैक्षिक सुधार गर्न के कस्ता सुभावहरु दिने गर्नुभएको छ ?

.....

.....

१३. तपाईंको विचारमा प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न के के गर्नुपर्ला ?

.....

१४. तपाईंको अन्य थप केही भन्नु छ कि ?

.....

.....

.....